

Výzkumná zpráva / Report on

**ČESKÉ ŠKOLY POD LUPOU:
VÝZKUM HOMOFOBIE
A TRANSFOBIE NA ŠKOLÁCH**

**Czech Schools Through the Looking
Glass: National Research on
Homophobia and Transphobia**

Odborně posoudili:

Mgr. Zdeněk Sloboda (FF UP v Olomouci a PROUD)
doc. PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D. (PedF UK v Praze)

Vydala:

Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s.
Opatovická 12, Praha 1

www.proud.cz a www.duhoveseminare.cz

Redakce: Mgr. Lada Hajdíková

Korektury: Mgr. Alena Orten, Mgr. Nina Fárová

© PROUD, Lada Hajdíková, Vítězslav Slíva, Zdenka
Burešová
2016, Praha
První vydání
Edice: Výzkumné zprávy

ISBN 978-80-88175-04-9 (pdf verze)

ISBN 978-80-88175-03-2 (tištěná verze)

This publication was made with the support of ILGA-Europe. The opinions expressed in the document do not necessarily reflect any official position of ILGA-Europe.

Tato publikace vznikla za podpory ILGA-Europe. Názory vyjádřené v tomto dokumentu nemusí nutně vyjadřovat oficiální postoj ILGA-Europe.

Obsah

Obsah	5
Shrnutí výzkumné zprávy a z ní vyplývající doporučení.....	6
Summary of the Research Report and Resulting Recommendations	9
Úvodem aneb Proč „pod lupou“ sledovat homofobii a transfobii na školách?	12
Škola pod žákovskou lupou (analýza dotazníkového šetření)	16
Základní údaje o vzorku	16
Znalost pojmů gay, lesba, bi a trans lidé.....	18
Postoje respondentů a respondentek k LGBT lidem	20
Sdílení prostoru s LGBT lidmi	25
Slovní a fyzické útoky na LGBT lidi	25
Vtipy, urážky a zesměšňování LGBT osob ze strany vyučujících	31
Shrnutí dotazníkového výzkumu mezi studujícími	34
Škola pod učitelskou lupou (analýza hloubkových rozhovorů s vyučujícími).....	36
Vymezení základních analytických kategorií a metodologie výzkumu	36
Výzkumná zjištění	38
Homofobie a transfobie v životě studujících.....	38
Situace LGB studujících	39
Situace trans osob.....	41
Situace genderově nekonformních studujících.....	43
Homofobie a transfobie v životě školy	45
Vyučující a vyjadřování homofobního postoje.....	46
Verbální napadání	48
Kyberšikana	49
Školní politika ve vztahu k LGBT a prevenci sociálněpatologických jevů.....	50
Deklarovaná politika školy	50
Reflexe LGBT tematiky ve výuce	51
Preventivní programy školy	51
Preferovaná forma prevence homofobie.....	52
Materiály k LGBT tématu obecně	53
Shrnutí rozhovorů s vyučujícími	53
Bibliografie.....	56
Seznam příloh.....	57
Příloha č. 1 – Seznam informantů a informantek.....	58

Shrnutí výzkumné zprávy a z ní vyplývající doporučení

Předkládaná výzkumná zpráva shrnuje zjištění z výzkumu fenoménů homofobie a transfobie na českých školách a procesů, jak se s nimi ve školním prostředí vypořádát. Pojmy homofobie a transfobie lze jednoduše vysvětlit jako celou škálu nepřátelských a negativních postojů, pocitů a jednání vůči lidem, kteří se identifikují jako lesby, gayové, bisexuální či trans lidé, nebo je za ně okolí považuje z různých důvodů. Nepřátelské postoje se mohou projevovat na několika úrovních a mohou ústít v šikanu a obtěžování ve vrstevnické skupině. Projevy homofobních a transfobních postojů, ať už se jedná o vtipy o LGBT lidech, jejich zesměšňování, přímé i nepřímé obtěžování a fyzické útoky, značným způsobem ovlivňují pocit (ne)bezpečí a (ne)přijetí v prostředí školy. Následkem může být zhoršení školní úspěšnosti a psychického stavu studujících. V úvodu je načrtnuta situace výskytu homofobie a transfobie v prostředí škol, která prozatím nebyla v českém kontextu příliš (z)mapována, s možnými vyplývajícími důsledky. Zpráva obsahuje dvě hlavní části.

První část má kvantitativní charakter a vychází z dotazníkového šetření realizovaného prostřednictvím online dotazníku určeného žákům a žákyním 8. a 9. tříd základních škol, všech ročníků středních škol a těm, kteří jsou po vystudování střední školy nejdéle jeden rok. Celý dotazník vyplnilo 1314 respondentů a respondentek. Přibližuje jejich postoje vůči LGBT lidem a jejich zkušenosti s homofobním/transfobním chováním ze strany spolužáků a spolužaček i vyučujících v různých formách (od subtilnějších po explicitní obtěžování a násilí). Z výzkumu vyplynulo, že nejvíce negativní postoje chovají respondenti a respondentky k trans osobám. Tato zjištění korespondovala s největší neochotou sdílet s těmito osobami prostor ve škole, třídě či lavici. Mezi příčiny více se projevujících transfobních postojů může patřit z kognitivního hlediska neznalost a z hlediska afektivní úrovně strach nebo ne-

jistota z „jiné“, „tranzitující“ genderové identity, která může být ohrožující pro genderový řád zakotvený ve společnosti. Postoje u respondentů a respondentek se lišily taktéž z hlediska jejich genderu a sexuality. Heterosexuální chlapci se projeví jako skupina nejméně tolerantní ke gayům a trans osobám, což je v souladu se zahraničními výzkumy, které poukazují na tento jev v souvislosti s ohrožením té „správné“ maskulinity. Velký vliv na postoj respondentů a respondentek měl fakt, zda osobně znají někoho, kdo se identifikuje jako LGBT. Část zkoumající zkušenosti s homofobním a transfobním obtěžováním vypověděla o existenci takového chování. Pouze velmi malá skupina respondentů/ek nezakusila či nikdo v jejím bezprostředním okolí žádnou z forem homofobie a transfobie. Nejčastěji se studující setkávali s homofobním jazykem (výroky typu „to je teploušský“), vtipy o LGBT lidech, zesměšňováním LGBT lidí, nadáváním a pomluvami. Znepokojivým zjištěním bylo, že se studující setkávají s homofobními narážkami i ze strany vyučujících, kteří tím možná ve třídě nevědomky utváří hostilní prostředí.

Druhá část výzkumného projektu se orientuje na rozhovory s vyučujícími, metodiky a metodičkami prevence a školními psychology a psycholožkami středních a základních škol. Výzkumu se zúčastnilo 20 osob. Polostrukturované rozhovory se týkaly témat, jakými jsou například přítomnost LGBT studujících ve škole, jejich postavení v kolektivu, tématu „coming out“, zahrnutí informací o různých sexuálních a genderových identitách ve výuce a kurikulu, prevence homofobní šikany atd. Z rozhovorů s participujícími vyplynulo, že se s LGBT studujícími na školách setkávají běžně. Stejně tak je v žákovských kolektivech častá přítomnost žáků a žákyň, kteří se projevují genderově nekonformně (ať svým vzhledem, koníčky, zájmy apod.). Proto nelze přistupovat ke studujícím s předpokladem, že jsou všichni heterosexuální či cisgender¹

¹ Tento termín označuje lidi, jejichž genderová identita je v souladu s pohlavím (genderem) přiřazeném po narození.

nadto je důležité rovněž pracovat s genderovými stereotypy a normami, jež ovlivňují ty „správné“ podoby maskulinity a femininity. Vyučující nejvíce zmiňovali verbální útoky namířené proti LGBT lidem. Participující zaznamenali i neadresné homofobní výroky, které jsou používány s úmyslem ublížit a ponížit. Výsledky potvrzují podobná zjištění jako analýza dotazníků. Míra odhodlání zabývat se tématem LGBT identit ve výuce a vsouvat je mezi řádky se u participujících lišila. Rovněž se lišila míra informovanosti. S tím souvisí stupeň angažovanosti, který se u participantů/ek ponořených hlouběji do tématu, projevoval ve větší míře. Proto by bylo vhodné sjednotit kurikulární dokumenty, aby vyučující nemuseli s tématem přicházet tzv. na vlastní pěst a měli se o co opřít. V rozhovorech byli participující tázáni na otázky týkající se prevence homofobního a transfobního obtěžování a dostupnost materiálů vztahujících se k tématu prevence. Po stránce řešení šikany (ať už se jedná o homofobní/transfobní šikanu či jinak motivovanou) si školy umějí poradit díky vypracovaným plánům a postupům, problém nastává v řešení „obyčejné“ homofobie/transfobie, kdy je zapotřebí také ukázat, že takové chování není podobně jako rasismus na škole tolerováno. Vyučující by proto ocenili větší přísun materiálů na téma prevence homofobie a transfobie od MŠMT a metodickou podporu.

Obecná doporučení vyplývající z kvantitativního dotazníkového šetření a provedených rozhovorů:

► Vzdělávání vyučujících, metodiků a metodiček prevence základních a středních škol, studentů a studentek pedagogických fakult v tématu LGBT identit a genderového řádu by mělo být systematicky podporováno v rámci vysokoškolských studií či dalšího vzdělávání učitelů a učitelek, aby sami vyučující mohli být nosite-

li pozitivních postojů, a stali se tak příkladem pro studující. Konkrétně to znamená vědět, kdo jsou LGBT lidé, co znamenají pojmy homofobie a transfobie, jaké jsou jejich příčiny, projevy a důsledky, a dále jaká rizika LGBT studujícím v kolektivu hrozí a jak na homofobní/transfobní chování adekvátně reagovat (ať už se jedná o šikanu či homofobní jazyk). S tím souvisí rovněž vyšší obeznámení s dosud dostupnými materiály k tématu homofobie a transfobie v žákovských kolektivech.

► Aktualizace informací o tématu LGBT identit v rámci kurikulárních dokumentů by měla být zajištěna MŠMT ve spolupráci s odborníky a odbornicemi na dané téma. Schválené učebnice by neměly obsahovat stereotypní a patologizující tvrzení o LGBT lidech.

► Téma různých sexualit a genderových identit by mělo být zařazeno v rámci školního kurikula (rámcových i školních vzdělávacích programů) pro základní i střední školy s cílem informování a vyvrácení mýtů a stereotypů o LGBT lidech (například v předmětech typu český jazyk, dějepis, výchova ke zdraví, výchova k občanství). Studující by se měli dozvědět informace o trans lidech (například formou besedy s trans osobou, z filmu, interaktivních her), jelikož výzkum naznačuje, že se mladí lidé s trans osobami příliš nepotkávají a nerozumí tomu, co a z jakého důvodu. Důsledkem neznalosti je pravděpodobně základ jejich nižší tolerance vůči trans osobám.

► Školy by měly otevřeně deklarovat politiku boje proti homofobii a transfobii ve svých oficiálních dokumentech (například ve školním řádu, na webových stránkách).

► Vyučující by měli monitorovat skupinovou dyna-

miku ve třídě, sledovat pozice jednotlivých studujících, podporovat diverzitu a respekt k ní v rámci třídy. Mohou tak přispět k vytváření klimatu, které je bezpečné pro všechny studující (tedy i pro ty, kteří se identifikují jako LGBT), a není tudíž homofobní či transfobní. Vyučující mohou se studujícími pracovat na vyšší citlivosti vůči „jinakostem“ a diskriminaci a uvědomění si skutečnosti, že i slovní urážky, narážky, vtipy o LGBT lidech mohou být zraňující.

► Učitelé a učitelky by se měli zastat studujících, kteří se stali obětí homofobního či transfobního obtěžování či byli jen svědky a svědkyněmi takového chování namířeného vůči spolužákovi či spolužačce, a poskytnout jim potřebnou podporu. Takovouto situaci by měli rozhodně řešit a nepřehlížet ji. Vyučující by také měli preventivně nastavit klima ve třídě (příp. ve škole) tak, aby vytvářelo důvěru žáků a žákyň v to, že pokud se svěří se svou zkušeností, dostane se jim zastání a řešení situace. Vyučující by neměli přehlížet ani subtilnější formy obtěžování jako například homofobní jazyk a měli by se proti tomu vymezit.

► Vzájemná spolupráce a sdílení dobré praxe prevence homofobního a transfobního obtěžování mezi pedagogickými odborníky a odbornicemi by měla být systematicky podporována na všech úrovních – na úrovni pedagogických sborů, vedení škol, institucí zřizujících školy, vedení krajů i MŠMT, včetně struktur mimo školy samotné jako jsou formální i neformální sítě metodiků a metodiček prevence a pedagogicko-psychologických poraden.

► MŠMT a další školské instituce by se měly zabývat o problém homofobní a transfobní šikany na školách, monitorovat je a zavádět a evaluovat pre-

ventivní opatření, zároveň by měly tvořit pevnou metodickou základnu, ze které by školy mohly čerpat potřebné informace.

► Homofobní a transfobní šikana jako specifický problém by měla být řešena na všech úrovních vzdělávacího systému.

Summary of the Research Report and Resulting Recommendations

The presented research report summarises the findings of the research on homophobia and transphobia in Czech schools and offers advice on how to tackle them in school environments. The terms homophobia and transphobia can be explained as a scale of hostile and negative attitudes, sentiments and behaviours towards people, who identify as (or are for various reasons assumed to be) lesbian, gay, bisexual or trans. These hostile attitudes can manifest on several levels and can lead to bullying and harassment in the peer group. The manifestations of homophobic and transphobic attitudes (jokes about LGBT people, mocking, direct or indirect harassment and physical violence) have considerable influence on the feeling of safety and (non-)acceptance in school environments. As a consequence, students may experience a deterioration of their school performance and psychological constitution. In the introduction of the report, the authors provide an overview of the current state of homophobia and transphobia in school environments (which hasn't been mapped in detail in the Czech Republic before) and their possible consequences. The report contains two main parts.

The first part has a quantitative character and is based on an online questionnaire survey targeting 8th and 9th graders of primary schools and pupils of all grades of secondary schools as well as pupils who had finished secondary school no longer than one year ago. The questionnaire was completed by 1314 respondents. It examines the attitudes towards LGBT people and experiences with different forms of homophobic/transphobic behaviour (reaching from subtle behaviours to explicit harassment or violence) by classmates and teachers. The research has shown that respondents possess most negative attitudes towards trans people – from all groups, the respondents were most reluctant to share space in school, classroom or a table

with a trans pupil. The reasons for more pronounced transphobic attitudes may be ignorance (from a cognitive point of view) and fear or insecurity towards an 'other' or 'transiting' gender identity (at emotional level), which can be threatening for societal gender systems. The attitudes of respondents differed depending on their gender and sexuality. Heterosexual boys were the least tolerant group towards gay men and trans people. This conforms with findings from abroad, which relate this phenomenon to the threatened 'right' masculinity. Personally knowing someone who identifies as LGBT considerably affects respondents' attitudes. The results further confirmed the existence of homophobic and transphobic harassment. Only a very small number of respondents hadn't experienced or witnessed any form of homophobia or transphobia in their close social environment. The respondents most frequently encountered homophobic language (expressions like 'this is gay'), jokes about LGBT people, mocking of LGBT people, insults and gossips. A worrying finding was that pupils encountered homophobic comments also from teachers, who may hereby unintentionally create a hostile environment in the classroom.

The second part of the research project concentrated on interviews with teachers, prevention methodologists and school psychologists from primary and secondary schools. The research included 20 participants. Semi-structured interviews included topics such as the presence of LGBT students at school, their position in the peer group, coming out, inclusion of information about different sexual and gender identities in the school curriculums as well as prevention of homophobic bullying. The presence of gender non-conforming students (in their appearance, hobbies etc.) is relatively frequent. For this reason it is not possible to approach the students with the assumption

² This is a term for people whose gender identity conforms with the sex (gender) assigned to them after birth

that they are all heterosexual or cisgender². Moreover, it is also important to work with gender stereotypes and norms which influence the 'right' form of masculinity and femininity. The teachers most frequently mentioned verbal attacks against LGBT people. The participants also noted indirect homophobic statements intended to hurt and humiliate. The results of the interviews correspond with the findings of the questionnaire analysis. The level of dedication to deal with LGBT identities in the classroom and to address these issues on various occasions differed between the participants. The level of their awareness of these topics also varied. It is related to the level of engagement, which is higher for participants with more awareness. For this reason it would be good to align the curricular documents, so that the teachers can rely on them and don't have to address the topic on their own individual initiative. The interviews also included questions about the prevention of homophobic and transphobic harassment and the availability of information sources dealing with prevention. The schools are able to address bullying (either homophobic/transphobic or otherwise motivated) thanks to established plans and procedures. The problem occurs when addressing 'everyday' (indirect) homophobia/transphobia because here as well it is necessary to demonstrate that such behaviour (similar to racism) is not tolerated at school. For this reason the teachers would appreciate more methodical support and information sources regarding prevention of homophobia and transphobia from The Ministry of Education, Youth and Sports.

General recommendations deduced from the quantitative research and from the interviews:

► Specific education of teachers, prevention method-

ologists from primary and secondary schools and students of pedagogy faculties on the topics of LGBT identities and gender systems should be systematically supported. This should take place in the framework of university courses or through further education of the pedagogues to ensure that teachers themselves have positive attitudes and can set good examples for their pupils. This specifically means to create an awareness for who LGBT people are, for the meaning of the terms homophobia and transphobia, for their causes, manifestations and consequences, for the risks faced by LGBTs in the peer group and for how to adequately react to homophobic/transphobic behaviour (bullying or homophobic language). This is also related to a higher awareness of currently available information sources on homophobia and transphobia for pupils.

► The updating of information about LGBT identities in curricular documents should be performed by The Ministry of Education, Youth and Sports in cooperation with experts in the given fields. The approved schoolbooks should not contain stereotypical or pathologising statements on LGBT people.

► The topic of different sexualities and gender identities should be included in the school curriculum (general framework and school educational programmes) for primary and secondary schools with the aim of informing and refuting myths and stereotypes about LGBT people (for example in subjects such as Czech language, history, health education and social studies). The pupils should get to know more about trans people (for example by having a talk with a trans person, watching a movie, participating in interacting games), because the research indicated that young people (pupils) usually do not meet trans people and therefore neither understand them nor their experiences. The likely consequence is a lower tolerance toward trans people

▶ Schools should openly declare a policy of fighting homophobia and transphobia in their official documents (in their school rules, on their school's website etc.).

▶ Teachers should monitor group dynamics in the classroom, watch the attitudes of individual pupils and actively support diversity and respectful behaviour in the classroom. They can contribute to creating a climate of safety for all pupils (also for those who identify as LGBT) which is not homophobic or transphobic. Teachers should work with pupils to sensitise them to diversity and discrimination and to make them become more aware of the fact that even verbal remarks, jokes or insults about LGBT people can be hurtful.

▶ Teachers should stand up for and provide necessary support to the pupils who became victims or witnesses of homophobic or transphobic bullying. Respective situations should not be ignored but solved. In the classroom (or in the school in general) teachers should create a climate of trust and confidence, so pupils who share their issues know that their issue will be tackled. Teachers also shouldn't ignore more subtle forms of bullying (such as homophobic language) and should speak up and act up against it.

▶ Cooperation of pedagogic experts including the sharing of successful approaches in preventing homophobic and transphobic harassment should be systematically supported.

▶ The Ministry of Education, Youth and Sports and other educational institutions should be more concerned about the problem of homophobic and transphobic bullying at school, monitor it and put in place and evaluate preventive measures. At the same

time they should create a firm methodical base from which schools can obtain necessary information.

▶ Homophobic and transphobic bullying should be tackled as a specific problem at all levels of the educational system.

Úvodem aneb Proč „pod lupou“ sledovat homofobii a transfobii na školách?

Dříve než osvětlíme důvody, proč vznikla tato zpráva a proč sledovat homofobii a transfobii na školách, je vhodné, abychom oba termíny vymezili. Za homofobii můžeme považovat nepřátelské postoje a z nich vycházející aktivity, které jsou namířené vůči jedincům či skupině, u nichž se vyskytuje či se alespoň předpokládá jiná než normativně³ heterosexuální identita a chování, především tedy zamilovávání se, citová partnerská a sexuální preference a sexuální jednání. Transfobii můžeme označit nepřátelské postoje a z nich vyplývající aktivity, které jsou namířené vůči jedincům či skupině, u nichž je viditelná, či jim je připisovaná genderová identita a chování, které nejsou v příslušné skupině (příp. celé společnosti) považovány za normální (příslušející, a tudíž očekávané) pro muže a pro ženy (vycházejí z jim připsaného biologického a/nebo legálního pohlaví). Jde tedy především o tzv. genderovou nekonformitu. Nicméně toto odlišení není jednoznačné, jelikož historicky je homosexualita spojována s genderovou inverzí, tedy představou, že gayové jsou zženštilí a lesby zmužnělé, tedy také genderově nekonformní. Právě kvůli prolínání sexuality a genderu je možné tyto dva termíny a jevy popisovat a řešit společně⁴.

Zájem o výskyt a podoby homofobie a transfobie na školách má několik důvodů:

1. Prvním z nich je, že tyto podoby diskriminace a šikany mají podobné charakteristiky jako xenofobie, rasismus, sexismus, diskriminace lidí a skupin lidí z důvodu tělesné, náboženské, příp. i socio-ekonomické specifičnosti, která je vnímaná jako jinakost a odlišnost od převládající normy. Především jejich podoba – od jevů subtilní povahy jako jsou vtíp-

ky, narážky a urážky, přes jevy spojené s omezováním fyzického prostoru či sociální interakce (neochota komunikovat, spolupracovat, zavírání do šaten a záchodů, vyhazování a ničení věcí), až po jevy velice závažné jako je fyzické napadání. Důsledky jsou v mnoha ohledech podobné – např. demotivace, diskomfort ve škole, opouštění školního prostoru a vzdělávací trajektorie, deprese, snižování sebevědomí nejen v ohledu vzdělávacích výsledků, ale také v běžných sociálních interakcích a vztazích, zdravotní problémy, sebepoškozování či kompenzace frustrace v podobě násilného chování.

2. Druhým důvodem, který také není nijakou zvláštností, je to, že homofobie a transfobie často bývají součástí komplexnějšího mechanismu diskriminace, to znamená, že bývají spojovány s dalšími „jinakostmi“ (např. jsi zrzavý, tlustý, brýlatý, šprt a navíc buzerant). Pozorovat je možné u nich i kumulativní a stupňující se povahu diskriminujících aktivit.
3. Z druhého řečeného vyplývá jedno specifikum, a to, že homo- a transfobní projevy bývají často právě tím přídatkem, který stupňuje intenzitu diskriminace (viz příklad v předcházejícím bodu), jelikož především slovní projevy (označování) bývají silně negativní. Tím ale zároveň nelze opomíjet to, že se homofobie a transfobie mohou vyskytovat i samostatně a být základem pro nepřátelské jednání, diskriminaci a šikanu.
4. Druhou specifičností je to, že homofobie a transfobie nemusí být namířeny proti jedincům (či skupině), kteří jsou (identifikují se jako) gayové, nebo

³ To, co bychom označili za běžné či normální, co je proto předpokládáno a také vyžadováno ode všech.

⁴ Příbuzný jev je sexismus (také šovinismus), tedy nepřátelské postoje a z nich plynoucí diskriminující jednání namířené vůči skupině určitého pohlaví, resp. genderu, přičemž v našem kulturním prostředí jde o ženy a feminitu.

lesby, příp. bisexuální⁵ nebo trans⁶ (používá se také označení LGBT), ale jsou svým okolím (obzvl. těmi, co diskriminaci a šikanu realizují) jako takoví označeni.

5. Oba předcházející body stojí na dvou jevech. Za prvé na tom, že především homosexualita (tedy citová a sexuální preference) nebývá vidět, a proto může být skrývána a také odhalována. Má proto potenciál být součástí především diskriminačních jevů jako jsou narážky, vtípky, pomluvy.
6. Za druhé tím, že jsou homosexualita a transsexualita historicky vnímané jako nemoc, deviace, úchylka, něco, co se léčí, co se schovává a „dělá“ na záchodech, je to oplzlé, nenormální, nemorální a nebezpečné, jsou spojeny se silně negativními konotacemi, což se odráží na označení, která se používají jako běžné nadávky. Důležité je na tomto místě vypíchnout, že zatímco nadávky do „volů“ nebo „genitálií“ neurážejí důstojnost konkrétních lidí či celé skupiny, v tomto případě tomu tak je (obdobně jako u označení „cigán“, „negr“ nebo „rákosník“). Proto pokud jsou nejen LGBT lidé, ale v podstatě všichni lidé bez ohledu na genderovou a sexuální identitu svědky projevů homofobie a transfobie, aniž by byli jejich přímým terčem, získávají pojetí společnosti jako nepřátelské vůči LGBT lidem.
7. I přesto, že homo- a transfobie se nejvýznamněji objevují v (a od) období puberty, kdy začíná silný tlak na konformní genderové (mužské a ženské) a sexuální (tzn. heterosexuální) jednání, obzvláště používání nadávek („buzerant“, „teplouš“) je časté

i v dětských kolektivech. To znamená, že negativita spojená s používáním takovýchto označení nemusí být motivovaná sexualitou či genderem dotyčného, ale ve své podstatě je jen silně negativní, snižující důstojnost a urážející.

Homofobie a transfobie jsou tedy na jedné straně fenoménem specifickým, na druhé velice podobné jiným problematickým jevům, jež jsou založeny na negativních a nepřátelských postojích zpravidla vedoucích k jednání, které v naší společnosti považujeme za nežádoucí, jako je antisemitismus, rasismus, xenofobie, sexismus a podobně. A jelikož škola by měla být prostorem nejen vzdělávacím, tudíž by měla učit i o životní situaci LGBT lidí, ale i prostorem výchovným, přenášejícím hodnoty, vzorce chování, respekt a toleranci, a také prostorem bezpečným pro realizaci výchovy a vzdělávání. Proto je jejím úkolem vytvářet školní a třídní klima přátelské i k LGBT a genderově nekonformním žákům a žákyním, a podporovat diverzitu.

Aby toto bylo možné, je třeba situaci zmapovat a dlouhodobě sledovat. V českém kontextu se této oblasti dosud mnoho výzkumů nezrealizovalo a kusé informace o zkušenosti s diskriminací ve škole máme jen z výzkumů, které se diskriminací LGBT lidí zabývaly všeobecně. Proto výzkum homofobie a transfobie na českých školách, jehož shrnutí přinášíme v této zprávě, je svým specifickým zaměřením pouze na školní prostředí v České republice v zásadě jedinečný. Navazuje ale na již realizované výzkumy společenské diskriminace a homofobního obtěžování, a to především na výzkum Olgy Pechové (2009). Její výzkum naznačuje, že problémem výskytu homofobního obtěžování (a homofobní ši-

⁵ V případě bisexuality můžeme hovořit ale také o bifobii, jejímž specifikem je neakceptace varianty (ať situační či celoživotní) citové a sexuální preference osob bez ohledu na jejich pohlaví/gender a z toho vyplývající nepřátelskost. Bifobní lidé mají „problém“ s nejednoznačností, považují ji za rozmar, často vyžadují, aby si jedinec vybral, jestli je hetero- nebo homosexuální.

⁶ Označení trans používáme jako zastřešující označení pro transsexuální a transgender osoby, jedince projevující se androgynně či vykazující známky jak feminity, tak maskulinity zároveň.

kany) v prostředí škol existuje⁷. Obraz o českém školním prostředí může nabídnout i mezinárodní výzkumná studie FRA (Agentura pro základní práva), která v roce 2013 mapovala situaci v různých zemích Evropy. Výsledky ukazují, že v České republice má 83 % respondentů a respondentek zkušenost s tím, že během svého školního života slyšeli negativní komentáře či viděli negativní jednání kvůli tomu, že jejich spolužák nebo spolužačka byli považováni za příslušníky a příslušnice LGBT skupiny (FRA, 2013). V zahraničí (a to zejména na „západě“) se situace přítomnosti homofobie a transfobie ve školním prostředí mapuje s již určitou kontinuitou a systematickostí⁸. Z výzkumů uvedených níže lze usuzovat na to, že projevy homofobie a transfobie jsou na školách v různých zemích světa přítomny, a to nejen v malé míře. Na základě získaných dat lze dobře demonstrovat závažnost problému.

Když není zatím k dispozici tolik dat z prostředí českých škol, je možné nahlédnout do zahraničních výzkumů, jejichž výsledky dokládají potřebnost zkoumání fenoménů homofobie a transfobie, ze zemí, které by se daly považovat za stejně otevřené LGBT lidem jako je Česká republika (např. Velká Británie, Skotsko, USA). Organizace Stonewall se věnuje zkoumání výskytu homofobní šikany ve Velké Británii. Z jejího výzkumu, kterého se účastnilo přibližně 1600 respondentů a respondentek, realizovaného v roce 2012 vyplývá, že více než 55 % LGB mládeže v britských školách má zkušenost s homofobní šikanou a 96 % dotazovaných s používáním homofobního jazyka i v obecné rovině, jako například „to je tak teploušský“ (Guasp, 2012: 4). Homofobní komentáře nejsou na školách výjimkou.

To dokazuje i výzkum provedený kanadským výzkumným týmem pod záštitou Egale Canada Human Rights Trust v roce 2011, kterého se zúčastnilo

přes 3700 studujících. Výsledky ukazují, že až 70 % studujících téměř denně slyší ve škole homofobní poznámky a 10 % uvedlo, že homofobní komentáře slyší ze strany vyučujících. 64 % LGBT studujících a 61 % těch, jejichž rodiče se identifikují jako LGBT, také uvedlo, že se ve škole necítí bezpečně (Taylor a kol., 2011). LGBT Youth Scotland (Life in Scotland, 2012: 4) zjistila výzkumem provedeným roku 2012, že ve Skotsku má 69,1 % LGBT mládeže zkušenost s homofobní šikanou ve škole a trans osob až 76,9 % (tamtéž: 4).

Jak již bylo zmíněno výše, homofobní a transfobní obtěžování a šikana ve školách může zanechat následky na psychickém i na fyzickém zdraví žáků a žákyň (dočasné či trvalé). Proto nelze přehlížet a neřešit tento specifický druh obtěžování a šikany stejně jako je tomu u jiných forem. Realizovaný výzkum by měl sloužit jako podklad pro větší otevření tématu výskytu homofobie a transfobie na školách. Zpráva je určena vyučujícím a dalším zainteresovaným pracovníkům a pracovnícím ve školství (obzvláště metodikům a metodičkám prevence), neziskovým organizacím, jež se věnují inkluzivnímu vzdělávání, samotným studujícím i rodičům, Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) a dalším institucím, zabývajícím se vzděláváním, výchovou a pedagogikou. Cílem je zjistit, jaká je situace na českých školách. A dále v návaznosti na to propracovat na různých úrovních (státní, krajské a obecní, školní, třídní) systém prevence homofobní a transfobní šikany a práce s obecně nepřátelským prostředím vůči LGBT lidem, ale také mechanismy řešení případných problémových situací.

⁷ Z výzkumu vyplynulo, že z počtu 152 respondentů/ek studujících v posledních pěti letech základní a střední školu mělo negativní zkušenost 18 % lesbických žen, 44 % gayů, 36 % bisexuálních žen a 33 % bisexuálních mužů (Pechová, 2009: 12).

⁸ Například britská organizace Stonewall se již v roce 1996 zabývala ve svém výzkumu ohledně hate crimes namířeným vůči LGBT lidem homofobní šikanou. Dalším příkladem může být zpráva z roku 2006 organizací ILGA-Europe a IGLYO, která pojednává o sociální exkluzi mladých LGBT lidí v Evropě a zahrnuje i školní prostředí.

Homofobní komentáře nejsou na školách výjimkou. To dokazuje i výzkum provedený kanadským výzkumným týmem pod záštitou Egale Canada Human Rights Trust v roce 2011, kterého se zúčastnilo přes 3700 studujících. Výsledky ukazují, že až 70 % studujících téměř denně slýchá ve škole homofobní poznámky a 10 % uvedlo, že homofobní komentáře slýchají ze strany vyučujících.

Škola pod žákovskou lupou (analýza dotazníkového šetření)

zpracovala Zdenka Burešová

V rámci kvantitativní části byl sestaven online dotazník, který byl distribuovaný po sociálních sítích a internetu, podpořený cílenou kampaní motivující k vyplnění. Dotazník obsahoval 29 otázek, které směřovaly ke zjištění znalostí pojmů LGBT⁹, postojů studujících k LGBT osobám a ke zjištění zkušeností s homofobním či transfobním obtěžováním v prostředí školy.

Standardizovaný kvantitativní výzkum byl tedy provedený dotazníkovým šetřením se samovýběrem respondentů a respondentek (tj. dotazník vyplnil, kdo chtěl a kdo se k němu přes odkaz dostal), data dotazníku pak byla podrobena statistické analýze, a to jak základní, popisné, tak i vícerozměrné (např. faktorová analýza).

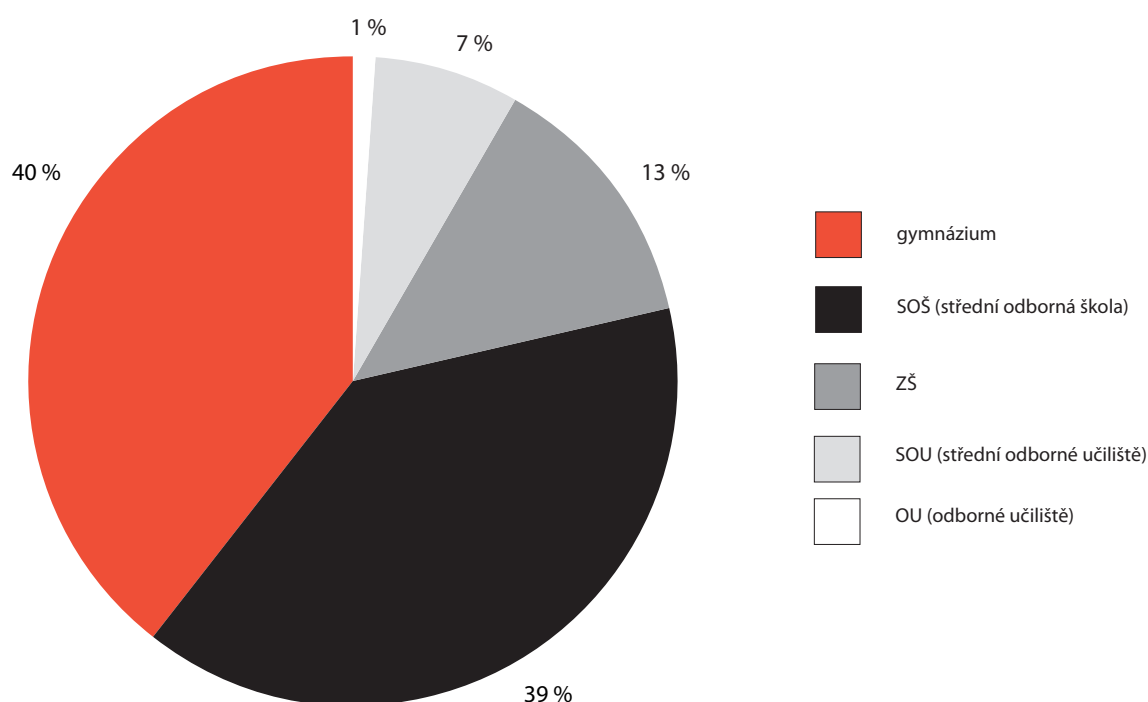
Základní údaje o vzorku

Analyzovaný dotazník byl určen pro žáky a žákyně 8. a 9. tříd základních škol, pro studující všech středních škol a také pro ty, kdo střední školu dokončili v uplynulém roce. Do analýzy proto byli zahrnuti pouze mladí lidé ve věku 14–23 let, kteří vyplnili dotazník celý nebo alespoň téměř celý (vynechali odpovědi tam, kde jim otázka pravděpodobně nebyla příjemná nebo si neuměli vybrat z odpovědí, takových případů však bylo minimum). Takto zúžený vzorek tvořilo celkem 1314 respondentů a respondentek – všechny níže uvedené údaje se vztahují k tomuto souboru.

Respondentům a respondentkám bylo v průměru 17 let, mladí lidé mezi 15 a 18 lety tvořili dohromady tři čtvrtiny vzorku. Většina z nich navštěvovala střední odbornou školu či gymnázium (obě skupiny měly podíl 39 %, dohromady tedy šlo o čtyři pětiny vzorku), třetí nejpočetnější skupinou byli žáci a žákyně základních škol (13 %). Studující středních odborných škol se vyskytli v 7 % případů, minimum bylo žáků a žákyně odborných učilišť.

⁹ V textu výzkumné zprávy je používána zkratka LGBT pro označení leseb, gayů, bisexuálních a trans osob především proto, že o jiných identitách a sexualitách výzkum nepojednával z důvodu možného zahlcení a zmatení respondentů/ek a participujících více kategoriemi. Výzkum tedy nereflkuje pozice dalších „jiných“ neheterosexuálních, necisgender lidí jako například intersexuálů/ek, asexuálů/ek, queer lidí atd.

Graf č. 1

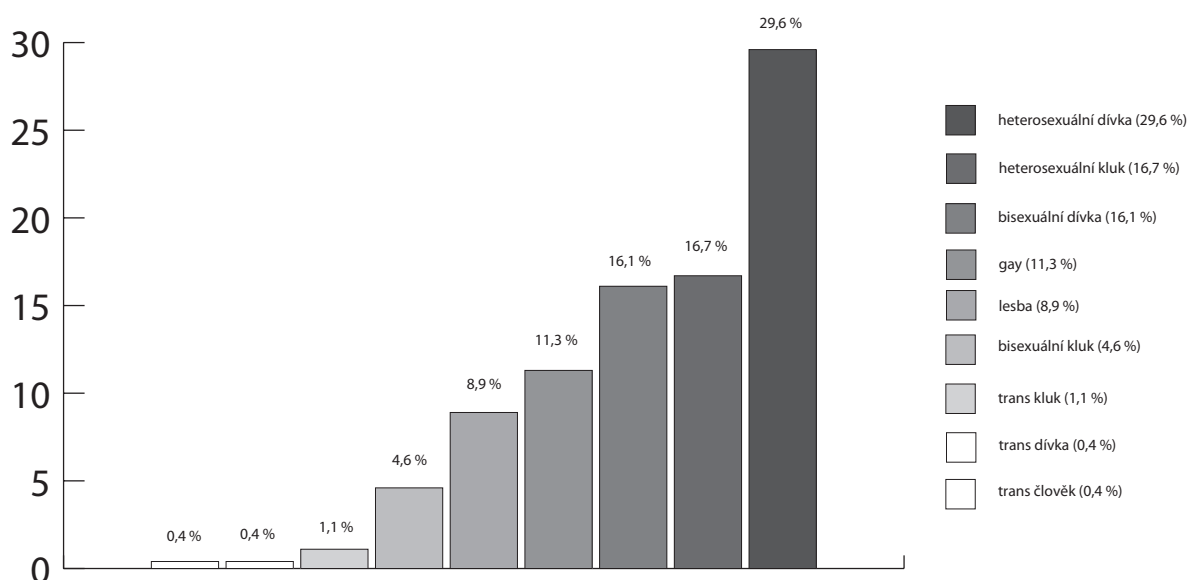

Zdroj: Vlastní výzkum

Nejvíce odpovědí přišlo od mladých lidí z Prahy (15 %), Plzeňského a Olomouckého kraje (10 %) a z krajů Jihomoravského (9 %) a Moravskoslezského (8 %). Nejčastěji šlo o studenty/ky z velkých měst (80 000 až 999 000 obyvatel, 24 %) a z měst od 5 000 do 15 000 obyvatel (21 %), naopak minimum bylo respondentů/ek studujících v obcích do 5 000 obyvatel (9 %).

Z hlediska sexuální identifikace se téměř z poloviny jednalo o heterosexuální dívky (30 %) a chlapce (17 %), velmi často se ale respondentky identifikovaly i jako bisexuální dívky (16 %). Gayů bylo ve vzorku 11 %, leseb 9 %. Bisexuálních chlapců bylo velmi málo (5 %), dotazník vyplnilo i několik trans chlapců (14, tj. 1%), trans dívek (5) a trans osob. Pět procent osob nevědělo, jak se identifikovat, zhruba stejný počet lidí odmítl na otázku odpovědět (viz přehledněji následující graf).

Graf č. 2

Zdroj: Vlastní výzkum

Znalost pojmů gay, lesba, bi a trans lidé

Respondenti a respondentky si byli velmi jisti významy pojmů gayové (homosexuální muži) a lesby (homosexuální ženy), zde byla obeznámenost s pojmy téměř 100% (99 % u obou), většinou znali i význam pojmu bisexuální lidé (95 %). Nejméně si uvědomovali význam pojmu transsexuální či trans lidé¹⁰ (85 %), ale i tam alespoň přibližně věděli, o koho jde (13 %). U tohoto pojmu častěji tápali dívky a chlapci identifikující se jako heterosexuální, pětina jich znala jeho význam jen přibližně. S pojmy bisexuálové/ky a transsexuálové/ky (trans lidé) byli výrazně méně obeznámeni žáci a žákyně základních škol a odborných učilišť, nejlepší znalosti měli v tomto ohledu studující gymnázií a středních odborných škol. Z dotazníků bylo rovněž patrné, že znalost dotazovaných pojmů roste s věkem respondentů a respondentek.

V obecně dobré znalosti pojmů hrál pravděpodobně roli i fakt, že velká část respondentů a respondentek osobně znala někoho, kdo se identifikuje jako LGBT – konkrétně šlo o 88 % dotazovaných. Častěji znali někoho LGBT ti, kdo se jako LGBT sami identifikovali. Naopak čtvrtina heterosexuálních chlapců nikoho LGBT neznala.

Při výkladu pojmů lesba, gay, bisexuál/ka a transsexuál/ka (trans člověk) pak alespoň jednou zaváhala celá třetina z těch, kdo nikoho LGBT osobně neznají. Naopak ve skupině těch, kdo mají mezi LGBT lidmi nějaké známé, si některým z pojmů nebylo jistých výrazně méně osob (13 %). Obecně lze říci, že odpověď „nevím“ či „přibližně vím“ u do-

¹⁰ V dotazníku byly pro zjednodušení použity slova transsexuální lidé a trans lidé vedle sebe. Byl zde ovšem vysvětlen rozdíl a řečeno, že pojem „trans lidé“ bude používán jako zastřešující pojem pro různé skupiny lidí, kteří se neztotožňují nebo nechtějí ztotožnit se svým pohlavím a od něj odvozenou genderovou roli.

V obecně dobré znalosti pojmů hrál pravděpodobně roli i fakt, že velká část respondentů a respondentek osobně znala někoho, kdo se identifikuje jako LGBT – konkrétně šlo o 88 % dotazovaných.

tazovaných pojmů výrazně častěji volili heterosexuálně se identifikující respondenti a respondenty – dohromady tvořili 60 % těch, kdo si nebyli některým pojmem jisti. K neznalosti některého z pojmů se také častěji přiznávali ti nejmladší z respondentů a respondentek (celá čtvrtina 14letých a pětina 15letých si nebyla jista některým z dotazovaných termínů) a ti, kdo navštěvovali odborné učiliště či základní školu (třetina žáků a žákyň OU a čtvrtina žáků a žákyň ZŠ alespoň u jednoho z pojmů vyjádřila nejistotu nad jeho přesným významem).

Postoje respondentů a respondentek k LGBT lidem

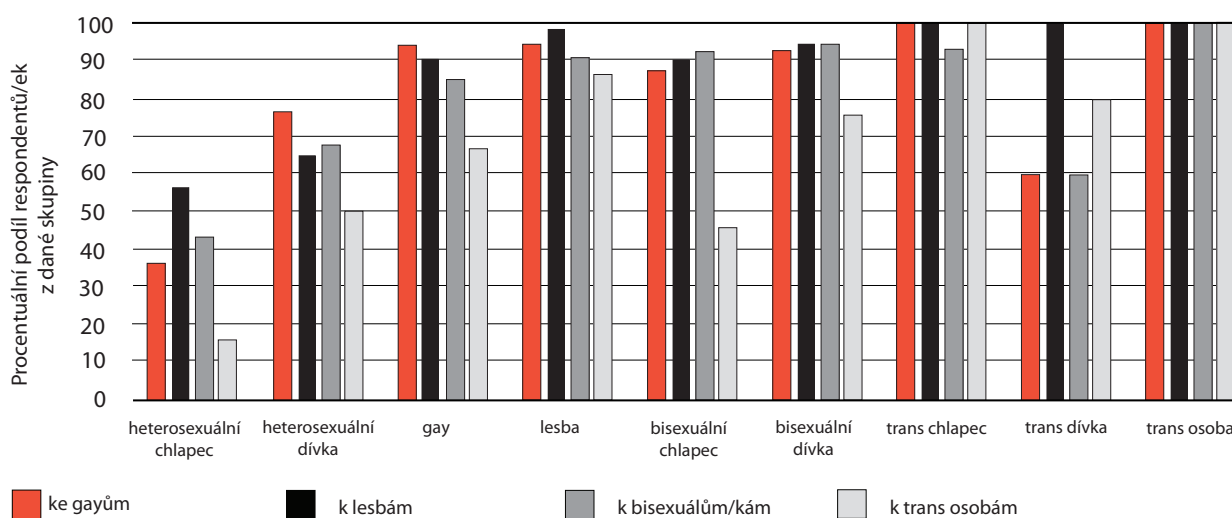
Část dotazníku byla věnována otázkám zjišťujícím postoje k lesbám, gayům, bisexuálním a trans lidem. Respondenti a respondenty hodnotili svůj názor na výroky jako „jsou nebezpeční“, „mám z nich strach“, „jsou stejní jako ostatní“, „za svou orientaci nemůžou, je vrozená“, „cítím se v jejich společnosti dobře“ nebo naopak „cítím se v jejich společnosti nepříjemně“. Posuzovali i výroky zaměřené na jejich vlastní chování vůči LGBT lidem, například „když je vidím, mám chuť jim nějak ublížit“, „nechoval/a bych se k nim stejně jako k heterosexuálům/kám“ nebo „kdybych zjistil/a, že můj kamarád či kamarádka jsou takoví, přerušil/a bych s nimi styk“

Postoje respondentů a respondentek ke gayům a lesbám se ukázaly jako většinou pozitivní či tolerantní. Jen minimum z nich mělo chuť těmto osobám nějak ublížit, mělo z nich strach nebo se domnívalo, že jsou nebezpeční. Ještě tolerantnější byli respondenti a respondenty k bisexuálním lidem, ti jim „vadili“ o něco méně. Přesto se část respondentů a respondentek vyjádřila, že se ve společnosti gayů a leseb necítí dobře a že

se k nim nechová stejně jako k heterosexuálům/kám (průměrně okolo 10 % dotazovaných). Největší obavy a antipatie však u respondentů a respondentek jednoznačně vzbuzovali trans lidé – celá čtvrtina dotázaných by se v jejich společnosti necítila dobře a jedna pětina se domnívala, že nejsou stejní jako ostatní lidé.

Míra obav a antipatií byla stejná jak u respondentů a respondentek, kteří neznají žádnou LGBT osobu, tak u těch, kteří mají s LGBT osobou osobní zkušenost. Nejméně tolerantní byli z hlediska názorů na LGBT lidi heterosexuální chlapci – ve většině negativních postojů („tito lidé jsou nebezpeční“, „nejsou stejní jako ostatní“, „mám chuť jim ublížit“, „jejich společnost mi není příjemná“, „nechovám se k nim stejně jako k heterosexuálům“, „takto orientovaného kamaráda či kamarádku bych přestal vídat“) výrazně převyšovali procento podobných názorů u ostatních skupin respondentů/ek (heterosexuálních dívek, gayů, leseb atd.). Jen namátkou: téměř polovina heterosexuálních chlapců by se necítla příjemně v přítomnosti gaye, více než pětina nepovažuje bisexualitu za vrozenou (a tedy „nezaviněnou“) a tyto osoby podle nich nejsou stejné jako ostatní lidé. Čtvrtina heterosexuálních chlapců by zavrhl kamaráda, pokud by byl „trans“, a více než polovina (59 %) považuje jejich společnost za nepříjemnou, zatímco u ostatních skupin se podíl tohoto názoru pohyboval v rozmezí 20 a 30 %. Tyto výsledky – tedy nižší toleranci heterosexuálních chlapců vůči LGBT lidem – potvrdily i odpovědi respondentů a respondentek na otázku, jaký postoj (pozitivní, neutrální či negativní) zaujímají k LGBT lidem. Z následujícího grafu, který znázorňuje podíl pozitivních postojů vůči LGBT u jednotlivých skupin respondentů a respondentek podle jejich vlastní sebeidentifikace, je jednoznačně patrná nižší míra tolerance vůči LGBT osobám ze strany heterosexuálních chlapců:

Graf č. 3

Zdroj: Vlastní výzkum

Celou skupinu lze podle postojů k LGBT lidem rozdělit na 5 hlavních skupin:

1. tolerantní k LGBT lidem
2. výrazněji tolerantnější k trans lidem (a zároveň tolerantní k LGBT lidem jako celku)
3. tolerantní jen k lesbám
4. netolerantní k LGBT lidem
5. domnívající se, že LGBT orientace/preference/identifikace není vrozená

Při tvorbě těchto skupin byly nejvíce určujícími (tedy respondenty a respondentkami dělícími) otázky na vztah k trans lidem a postoje k ne/vrozenosti neheterosexuality. Zásadním „rozdělovníkem“ respondentů a respondentek do jednotlivých skupin se ukázalo být jejich vnímání sama sebe. K jakým skupinám měli v závislosti na své vlastní sebeidentifikaci blízko, ukazuje tabulka – čím tmavší barva, tím vyšší pravděpodobnost, že takto identifikující se jedinec bude patřit právě do dané názorové skupiny

Tabulka č. 1

Blížkost k jednotlivým názorovým skupinám podle sebeidentifikace respondenta/ky

	tolerantní k LGBT	výrazně tolerantnější k trans lidem	tolerantní jen k lesbám	netolerantní k LGBT	názor, že LGBT není vrozené
Heterosexuální kluk			**	***	*
Heterosexuální dívka	**			*	*
Gay	*	*			
Lesba		***	**		
Bisexuální chlapec			*		*
Bisexuální dívka	*	***	*		
Trans kluk	*	*****	*		
Trans dívka		*****	**	**	***
Trans člověk		****	*		

Zdroj: Vlastní výzkum

* Pozn. Trans kluků bylo ve vzorku 14, trans dívek a trans lidí 5. Zařazení těchto skupin v tabulce tedy nemá příliš vysokou vypovídací hodnotu, neboť názor jednoho trans-respondenta má v dané skupině výrazně větší váhu než obdobný názor heterosexuálního chlapce v jeho skupině.

Výraznou roli v názorech hrála i skutečnost, zda respondent nebo respondentka osobně zná či nezná někoho, kdo se identifikuje jako LGBT. Ti, kdo někoho takového znali, patřili názorově spíše do tolerantních skupin. Naopak ti respondenti a respondentky, kteří mezi známými a přáteli nikoho LGBT neměli, zaujímali výrazně častěji názory netolerantní a negativní, podobně vyjadřovali častěji i názor, že nepovažují LGBT identity za vrozené. Naopak věk respondentů a respondentek v názorech na LGBT osoby roli nehrál.

Vzhledem k tomu, že dotazník mířil na studující základních a středních škol, nabízí se otázka, jakou roli mělo studijní zaměření respondentů a respondentek a poměr chlapců a dívek v jejich školní třídě. Ukázalo se, že malý, ale přesto statisticky významný vliv představovaly oba tyto faktory.

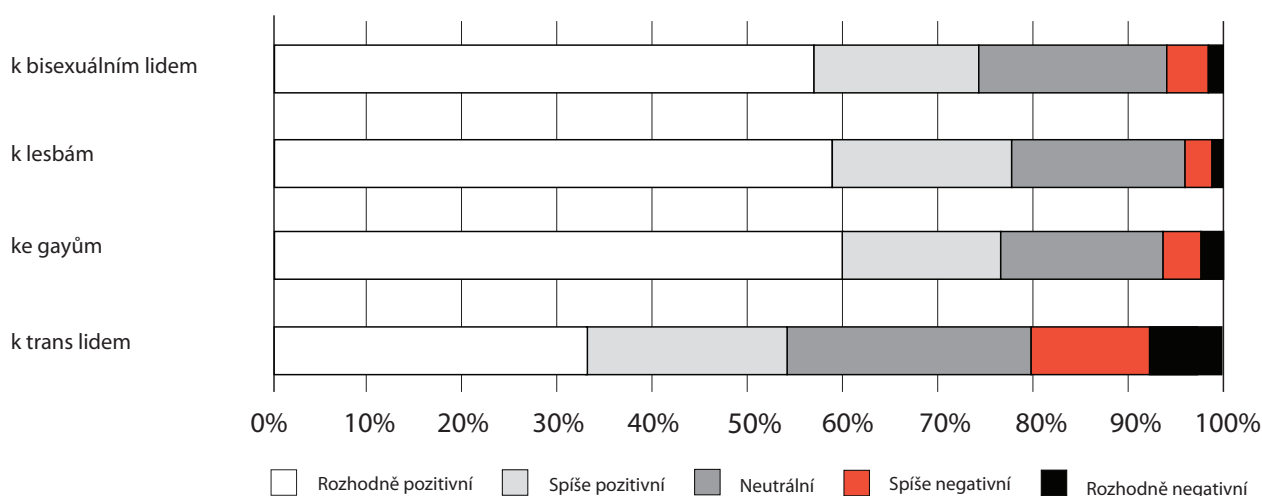
Obecně lze říci, že čím větší podíl dívek měli respondenti a respondentky ve své třídě, tím spíše byli k LGBT lidem tolerantní. U tříd s většinou chlapců bylo naopak pravděpodobnější, že respondenti/ky budou vyjadřovat k LGBT lidem negativní postoj. Co se jednotlivých typů škol týká, žáci a žákyně základních škol zaujímali častěji tolerantní postoj k LGBT lidem, studenti a studentky učilišť se naopak vyjadřovali spíše negativně. U studujících SOŠ a gymnázií byly názorové tendence poměrně rovnoměrně rozloženy mezi jednotlivé kategorie, byť lze říci, že ti, kteří navštěvovali SOŠ, byli více než jiné skupiny tolerantnější k lesbám, ti z gymnázia zase k trans osobám.

Kromě hodnocení výroků o LGBT lidech mohli respondenti a respondentky svůj postoj k lesbám, gayům, trans a bisexuálním osobám ohodnotit přímo na škále „rozhodně pozitivní“ až „rozhodně negativní“. K lesbám, gayům a bisexuálům/kám vyjádřily rozhodně či spíše pozitivní vztah celé tři čtvrtiny respondentů a respondentek. Velká část zbylé třetiny zaujímala

postoj neutrální, ryze negativní vztah k nim mělo jen asi 5 %. U trans osob byla ale situace odlišná – pozitivní postoj k nim mělo jen 55 % dotázaných. Čtvrtina je vnímala neutrálně, plných 19 % k nim však zaujalo postoj negativní.

Napříč otázkami byla patrná poměrně silná korelace – to znamená, že respondenti a respondentky byli ve svých odpovědích konzistentní a stejně (ať už negativně či pozitivně) většinou hodnotili jak gaye, tak i lesby, bisexuály/ky a trans lidi. Podrobněji viz následující graf:

Graf č. 4

Zdroj: Vlastní výzkum

O tom, že ne ve všech třídách jsou postoje mladých lidí k LGBT osobám veskrze pozitivní či tolerantní, svědčí i některá svědectví respondentů a respondentek, která měli možnost do dotazníku vepsat:

„Smutný postoj mých spolužáků: lesby jsou v pohodě (koukaj na porno). Gayové by se měli zavírat do plynových komor. Strašný co?“ (neidentifikoval/a se, 14 let, ZŠ)

„Ke slovním útokům docházelo opakovaně, slečna nebyla schopná pochopit, že ne všichni jsou hetero, častovala nás výrazy jako ‘teplucha’ ale i běžnými urážkami. Méně často (díkybohu!) se objevil i výrok ve stylu ‚Ale ty jsi bi/trans/homo, ty nemáš právo žít‘“ (neidentifikoval/a se, 17 let, SOŠ zdravotnického zaměření)

Sdílení prostoru s LGBT lidmi

Poměrně vysoká míra tolerance vůči LGBT osobám ze strany respondentů a respondentek se projevila při odpovědích na sérii otázek, zda by jim nevadilo chodit s takto identifikujícími se osobami do školy a do třídy nebo s nimi sedět v lavici. U gayů by jejich přítomnost ve škole vadila 3 % respondentům a respondentkám, do třídy by je nechtělo 6 % a do lavice 10 %. Lesby by ve škole nechtěla 2 %, ve třídě 4 % a v lavici 8 %. Bisexuálové/ky ve škole by vadili 3 % respondentům a respondentkám, ve třídě 4 %, v lavici 8 %.

V souladu s výše uvedenými negativními postoji k trans osobám respondenti a respondentky projevili i výrazně menší míru ochoty sdílet s těmito lidmi prostor – ve škole by vadili 10 % dotázaných, ve třídě 14 % a v lavici by je nechtělo 23 %.

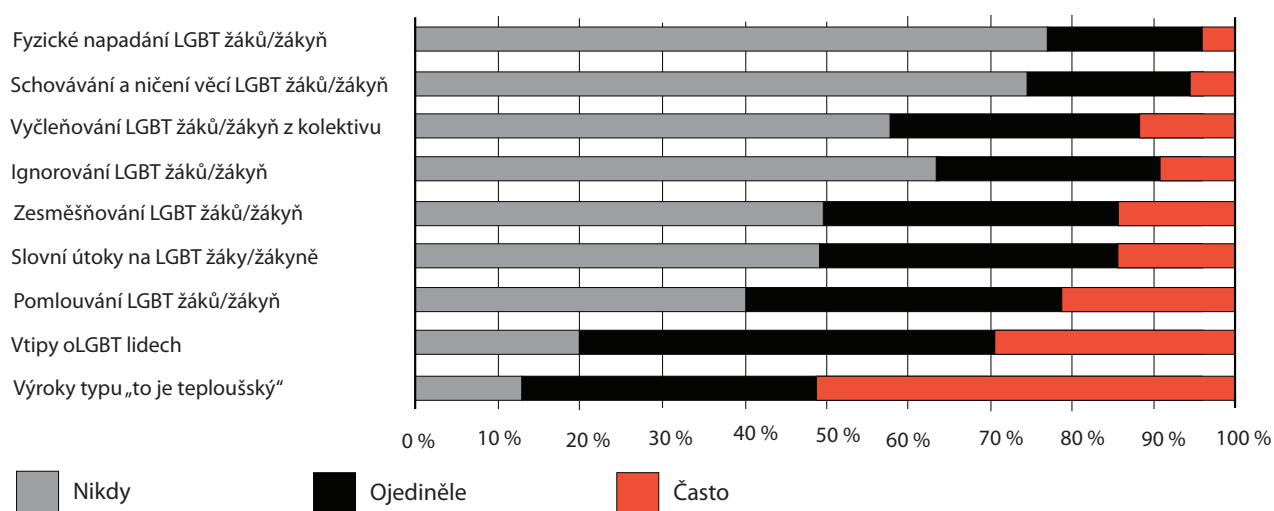
Ve výsledcích se projevovala silná korelace u otázek (resp. odpovědí) zaměřených na jednotlivé příslušníky spektra LGBT identit – to znamená, že ti, komu nevadili např. gayové ve škole, by je výrazně častěji přijali i ve třídě a ve vlastní lavici. Napříč LGBT spektrem tato korelace ale tak silná nebyla (tj. neplatilo vždy, že ti, kdo by přijali gaye ve škole, by akceptovali i lesbu v lavici).

Slovní a fyzické útoky na LGBT lidi

Část dotazníku byla zaměřena na to, zda se respondenti a respondentky – mladí lidé mezi 14–23 lety – během posledního roku setkali s různými druhy napadání či útoků (slovní či fyzické útoky, vtipy, vyčleňování někoho z kolektivu ap.) na LGBT osoby. Velká část respondentů a respondentek v posledním roce osobně ani zprostředkovaně (např. z vyprávění kamarádů a kamarádek či spolužáků a spolužaček) nezaznamenala, že by byl někdo v jejich okolí kvůli své LGBT iden-

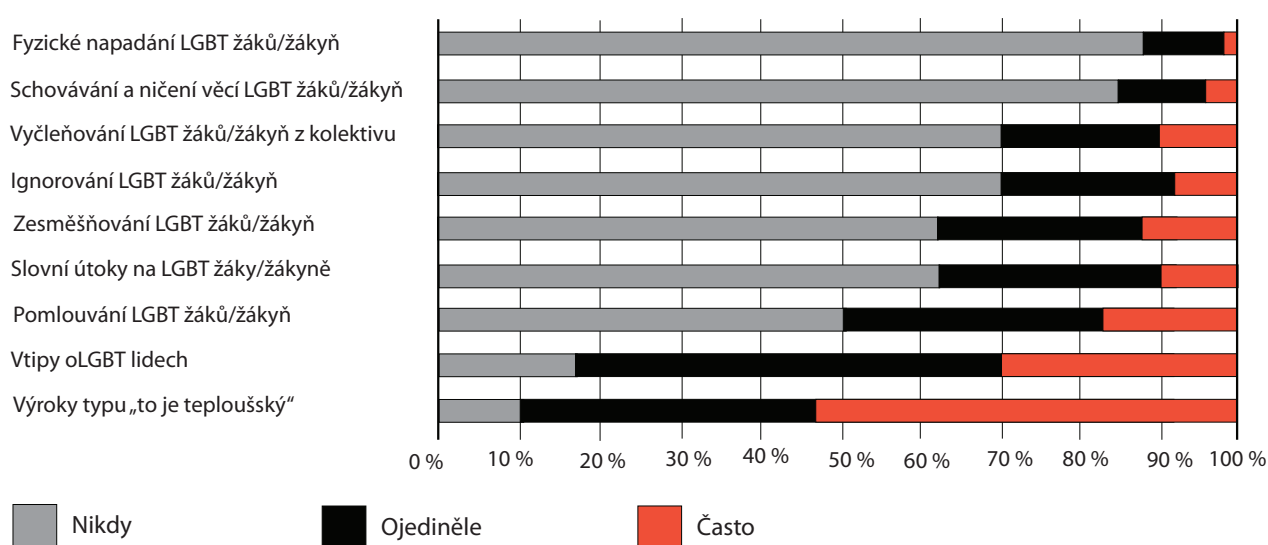
tifikaci fyzicky napadán, nebo že by mu někdo například ničil osobní věci, ovšem je nutné dodat, že několik respondentů a respondentek (malá i když nezanedbatelná část) se s těmito situacemi přeci jen setkalo. Namátkou: osobní zkušenost s fyzickým útokem měla často 2 % respondentů a respondentek a ojediněle 10 % (v absolutních číslech to je 29 a 133 respondentů a respondentek), s vyčleňováním z kolektivu často 10 %, ojediněle 19 % respondentů a respondentek (v absolutních číslech 127 a 245). Zprostředkovaná zkušenost se zesměšňováním, pomlouváním a nadávkami LGBT osobám ale nijak výjimečná nebyla. Vlastní, přímou zkušenost pak měla většina respondentů a respondentek s vyprávěním vtipů o LGBT lidech. Polovina z nich je slyšala ojediněle, čtvrtina často. Velmi často se respondenti a respondentky setkávali (osobně i zprostředkovaně) také s používáním výroků jako „to je teploušský“ – polovina je zaznamenávala často, třetina ojediněle. Podrobněji viz následující grafy (ty také ukazují, že výše popsaná situace není až tak idylická):

Graf č. 5

Zdroj: Vlastní výzkum

Graf č. 6

Zdroj: Vlastní výzkum

Ukázalo se, že obecně mají se všemi typy napadání či zesměšňování LGBT osob větší osobní i zprostředkovanou zkušenost ty osoby, které se jako LGBT samy identifikují – heterosexuální chlapci a dívky měli s těmito situacemi mnohem menší zkušenosti. To se dá pravděpodobně vysvětlit tím, že LGBT lidé jsou na takové situace a události citlivější, více si jich všímají, případně informace o nich sami aktivně vyhledávají.

Mezi respondenty a respondentkami pak lze vysledovat čtyři skupiny, které mají různou míru a povahu zkušeností se zesměšňováním a napadáním LGBT osob. Jedna skupina má zkušenost s těmito útoky především zprostředkovanou z vyprávění kamarádů a kamarádek či spolužáků a spolužaček. Druhá skupina zahrnuje ty, kdo mají s útoky častěji osobní,

přímou zkušenost. Třetí skupinu tvoří ti respondenti a respondentky, kteří mají častěji než ostatní zkušenost (a to osobní i zprostředkovanou) s fyzickým napadáním LGBT osob a ničením jejich věcí. Čtvrtou skupinou jsou ti respondenti a respondentky, kteří se setkávají „jen“ s vtipy o LGBT lidech a s výroky typu „to je teploušský“.

Zajímavé je, že zatímco s výroky a vtipy mají více zkušenost studující středních škol (SOŠ a gymnázií) a žáci a žákyně základních škol se s nimi příliš nesetkávají, u fyzického napadání a ničení či brání věcí LGBT osobám je situace právě opačná – nejčastěji mají tyto zkušenosti žáci a žákyně na základních školách. Pouze 50 osob (4 %) ze všech respondentů a respondentek uvedlo, že nemá žádnou osobní zkušenost s žádným

z uvedených slovních či fyzických útoků (včetně vtípů, pomluv atd.) na LGBT osoby. Z nich pak jen 16 (1 %) nemělo ani žádnou zprostředkovanou zkušenost s těmito útoky. Drtivá většina dotázaných mladých lidí tedy přímo či zprostředkovaně zažila nějakou situaci, v níž byly LGBT osoby napadány nebo se staly terčem posměchu.

Ti, kdo nějaký druh napadání LGBT osob v posledním roce zaznamenali (zažili nebo o něm slyšeli), mohli v dotazníku přesněji specifikovat i to, kdo byl v takové situaci agresorem a kdo byl napadán, co bylo důvodem „útoků“ a zda a kým byla situace řešena. (* Pozn. Jeden respondent/ka mohl označit i více „agresorů“, proto součet všech uvedených procent převyšuje 100 %.)

81 respondentů a respondentek (6 %) přiznalo, že agresorem či autorem homofobních výroků nebo vtípů byli oni sami. Nejčastěji šlo o samotné LGBT osoby (dohromady 54 % z 81 respondentů a respondentek), a to nejvíce ze SOŠ (42 %), gymnázia (37 %) či základní školy (11 %). Soudě podle doplňujících komentářů, které respondenti a respondentky do dotazníků připsali, šlo v případě takových „útoků“ často o vyprávění vtípů nebo o slovní narážky:

„Naše vtípky jsou myšleny dobře, já sama každý rok jezdím na Prague Pride, na freedomky, a různě je podporuji a v těchto kruzích mám spoustu přátel a oni homosexuálové dělají dost vtípů na svojí adresu, takže to mám dost od nich pochycený.“ (heterosexuální dívka, 19 let, gymnázium)

„Nikdy se nejednalo o chování, které by mělo někomu ublížit, pokud se o někom vyjadřujeme, že se chová, jako „teplouš“ je to myšleno z legrace, sama jsem lesba a ostatní mě berou takovou, jaká jsem.“ (lesba, 17 let, gymnázium)

V 518 případech (39 %) pak slovní nebo fyzický útok či zesměšňování provedl spolužák respondenta či respondentky, v 281 případech (21 %) spolužačka. V celých 70 případech (5 %) to byl dokonce vyučující. Několik respondentů a respondentek zmínilo také své kamarády a kamarádky, neznámé lidi či skupiny mladých lidí na ulici, případně své rodiče.

Útoky byly nejčastěji namířeny proti spolužákovi (358 případů, 27 %), proti respondentovi/ce samotné/mu (234 případů, 18 %) či proti spolužačce (194, 15 %). 47 respondentů a respondentek (4 %) uvedlo, že má zkušenost i se situací, kdy byli kvůli své neheterosexuální identifikaci napadáni ze strany vyučujících. V případě útoků na spolužáky vnímaly tuto situaci častěji dívky než chlapci. Respondenti a respondentky ale zmiňovali i to, že vtipy či homofobní výroky, které zaznamenali, nesměřovaly na nikoho konkrétního – zesměšňovaly LGBT komunitu obecně nebo sloužily pro pobavení party, případně si ze sebe dělaly legraci samy LGBT osoby.

Byly-li útoky namířeny proti respondentovi či respondentce, šlo většinou o gaye (36 %), lesbu (22 %) či bisexuální dívku (19 %), a to o studenty či studentky SOŠ (40 %), gymnázia (39 %) či základní školy (13 %). Celkově mířily takové útoky o něco častěji na ty, kteří se identifikují jako chlapci.

Nejčastějším důvodem takových situací (slovního či fyzického napadání, posměchu ap.) byla homosexualita spolužáka či spolužačky (46 %), případně fakt, že se daný spolužák nebo spolužačka nechovali jako „typický chlapec“ nebo „typická dívka“ (42 %), respondenti a respondentky jako důvod uváděli i vlastní homosexualitu či bisexualitu. „Divnost“ či „odlišnost“ od běžně přijímané normy tak byla nejčastějším důvodem takových útoků, jak ukazují i některé příběhy respondentů a respondentek:

„Odehrálo se to před celou školou. Bylo to v jídelně, kde byla v tu chvíli celá škola. Spolužačka najednou vstala a zakřičela na mě, ať si odsednu, že To ode mě nechce chytit. Když jsem se jí zeptala, co se děje, vyslovila tohle: „Jseš divná. Bisexualita je nemoc. Jseš nemocná a měli by tě zavřít do blázince!“ Celá jídelna byla potichu a všichni to slyšeli. Můj kamarád, který to o mně věděl, se mě zastal, ale jedině, čeho tím docílil, byl útok i na něj. Řešením bylo to, že jsme oba udělali přijímačky na jazykový gympl. Od té doby je klid, protože to víme jen my dva a pár pitomců ze základky, kteří to nikomu neřeknou kvůli domluvě s učiteli a rodiči.“ (bisexuální dívka, 16 let, gymnázium)

Přestože se dotazník ptal na zkušenosti z posledního roku, vyplývalo z odpovědí (převážně těch respondentů a respondentek, kteří byli sami cílem takového útoku/takových útoků), že jejich zkušenosti s šikanou a napadáním kvůli jejich neheterosexuální orientaci či nekonformní genderové identitě nejsou vždy jen jednorázové.

„Když se tahle zpráva po mém coming outu ve škole roznesla, každé tělocvik (spojenej s jinou třídou) jsem byl verbálně šikanovanej, pozdějc pak i regulérně na chodbě o přestávkách. Nikdy mi nezkřívili ani vlas, nešáhli na mě, ale slovníma projevama mi to dali vyžrat dost. Přestalo je to asi bavit, protože ty největší šikanátoři ze školy odešli a ten zbytek to už bez těch ‚vůdců šikany‘ nebavilo.“ (neidentifikoval/a se, 19 let, SOŠ – obchodní akademie)

„Spolužáci slovně napadali dvě dívky ze třídy. Shazovali jim penály a sešity z lavic, podkopávali jim nohy a zamykali je na záchodech. Ty dvě spolužačky byly jenom spolu a nepovídaly si kromě mě s nikým jiným. Já jsem s nimi navázala kontakt díky tomu, že jsem se jich vždy zastala. A jsou to fajn holky!“

„Děje se to už od šesté třídy a teď jsem v deváté a skoro každý den to slyším.“ (gay, 14 let, ZŠ)

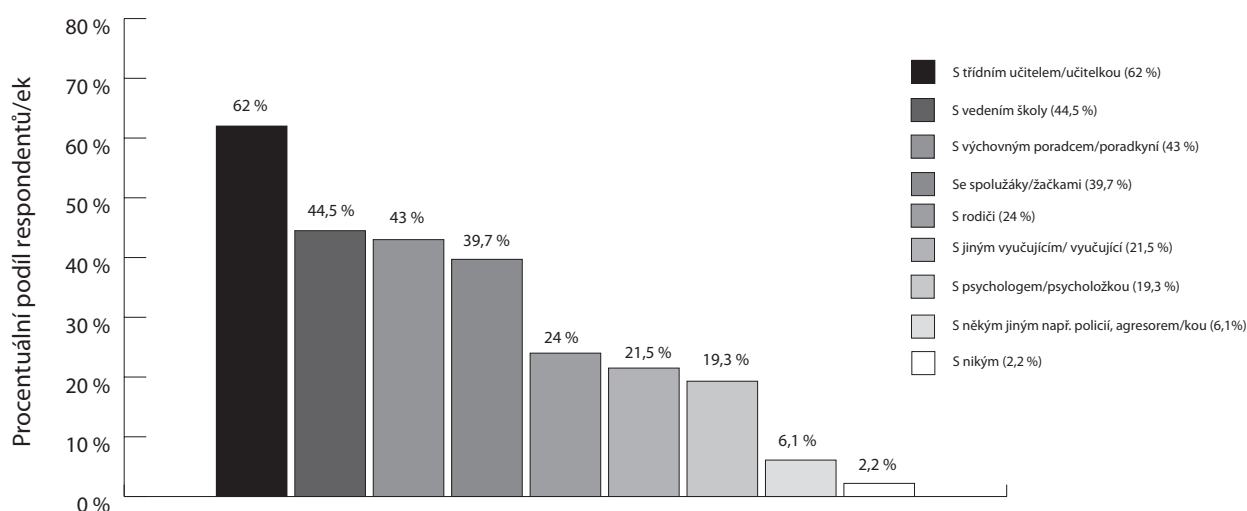
Situace, se kterými měli respondenti a respondentky zkušenosti, většinou nikdo neřešil (27 %), případně si ji žáci a žákyně dané třídy vyřešili sami mezi sebou (13 %). Dospělí byli do řešení zapojeni výrazně méně často – třídní vyučující v 7 % případů, výchovný/á poradce/kyně anebo vedení školy shodně ve 3 % případů stejně jako rodiče, v minimu případů zasáhl/a psycholog/psycholožka nebo jiný/á vyučující.

Pozitivním zjištěním je, že drtivá většina respondentů a respondentek projevila odhodlání zasáhnout v situaci, kdy by někomu bylo ubližováno kvůli jeho (třeba i domnělé) LGBT identitě – 67 % by se takového člověka zastalo přímo, dalších 29 % by přivolalo pomoc. Jen necelé 1 % (10 osob) by se v takovém případě přidalo k agresorovi/rům, 3 % by se na situaci dívala. Většina těch, kdo by se přidali nebo dívali, se identifikovali jako heterosexuální chlapec (55 %) nebo heterosexuální dívka (14 %) a z hlediska výše uvedených kategorií „postojů k LGBT lidem“ šlo o ty respondenty a respondentky, kteří se ve svých odpovědích profilovali jako netolerantní k LGBT komunitě. Naopak ti, kteří v postojích vyjádřili toleranci k LGBT lidem jako celku nebo i jen k lesbám, by se napadeného člověka spíše zastali.

Pokud by respondenti a respondentky zaznamenali, že v jejich škole někdo opakovaně fyzicky napadá osobu kvůli její (i domnělé) LGBT identitě, nejčastěji by situaci řešili s třídním učitelem či učitelkou, s vedením školy nebo příslušným výchovným poradcem nebo poradkyní. Důležitou skupinou pro řešení podobných problémů jsou i ostatní spolužáci a spolužačky. Pouze 29 osob (2 %) by pak takovou situaci neřešilo s nikým – podrobněji viz graf:

S KÝM BYS ŘEŠIL/A SITUACI, KDYBY NĚKDO VE ŠKOLE NAPADAL ČLOVĚKA KVŮLI JEHO ORIENTACI?

Graf č. 7

Zdroj: Vlastní výzkum

V ochotě danou situaci řešit se projevily jisté rozdíly mezi žáky a žákyněmi různých typů škol. Více různých druhů pomoci byli ochotni zvolit a využít studující ZŠ, SOŠ a gymnázií. Naopak žákyně a žáci OU a SOU projevovali menší ochotu oslovit rodiče, výchovné poradce a poradkyně či externí odborníky a odbornice.

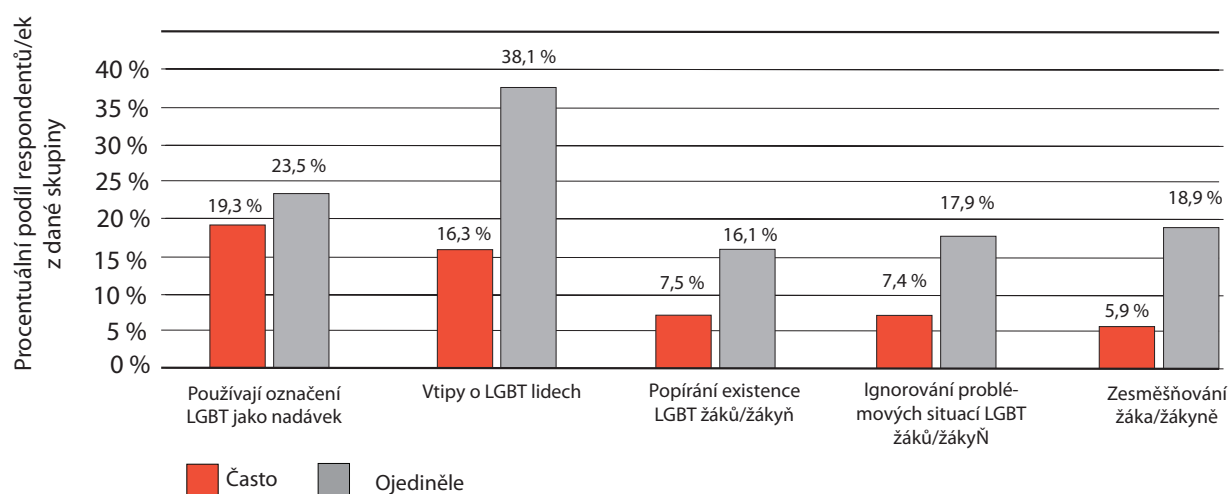
Vtipy, urážky a zesměšňování LGBT osob ze strany vyučujících

Tři čtvrtiny respondentů a respondentek se nikdy nesetkaly se zesměšňováním konkrétního spolužáka a spolužačky, s ignorováním problematických situací LGBT spolužáků a spolužaček a popíráním jejich existence ze strany vyučujících a že vyučující více než polovina respondentů a respondentek (57 %) nikdy nepoužili LGBT označení jako nadávku, a ani s vtipy o LGBT lidech ze strany vyučujících se nikdy nesetkala necelá polovina vzorku (46 %).

Výše zmíněné lze považovat za pozitivní, ovšem na druhou stranu pětina respondentů a respondentek slychala z úst vyučujících nadávky ve formě označení za LGBT často a 7–8 % respondentů a respondentek zažívalo často situace, při nichž byla vyučujícími popírána existence LGBT lidí nebo byla přehlížena jejich problémová situace ve společnosti či ve třídě. 6 % respondentů a respondentek také ve třídě často zažívalo zesměšňování LGBT spolužáka či spolužačky vyučujícími. Tato čísla, přestože nejsou vysoká, rozhodně nejsou zanedbatelná – v absolutních číslech se jedná u každého z případů o zhruba 80–100 mladých lidí s negativními zkušenostmi z chování vyučujících. Viz také graf:

* Pozn. Respondenti a respondentky mohli označit i více odpovědí, proto součet všech hodnot převyšuje celkový počet respondentů a respondentek, kterých bylo 1314.

Graf č. 8

Zdroj: Vlastní výzkum

Tato situace se přitom neomezuje jen na jeden typ školy, výsledky jsou podobné pro žáky a žákyně základních škol, učilišť, odborných škol i gymnázií. Ani poměr dívek a chlapců ve třídě nehraje v chování vyučujících roli.

Jako ilustrace postojů a chování některých vyučujících slouží i příběhy, o něž se v dotazníku podělilo několik respondentů a respondentek:

„Zesměšňování LGBTQ komunity je na školách běžné. Sám jsem žákem gymnázia v Praze, kde by se očekával přístup poněkud jiný, jak spolužáci, tak učitelé však neustále mají nějaké narážky proti LGBTQ komunitě obecně. Málo z nich ví, že sám do této skupiny patřím, přicházím však do styku s jejich urážkami často. Mrzí mě, že ani dospělí se k tomuto nestaví zodpovědně; naopak, vedení školy zakazuje LGBTQ kroužky ve škole, žákům říká, aby neplakali, protože „jsou přece chlapi a ne ženský“, má velmi úzkou představu o mužské a ženské roli. Přijde mi, jako kdybychom stále žili v komunismu a nikam se nikdy neposunuli. Hruža.“ (gay, 18 let, gymnázium)

„Kedysi dávnejšie som sa stretol s názorom bývalej učiteľky, že to čo sme nie je normálne. Že to je iba „trend“ nič viac. Prirovnávala to k začiatku a vzniku hnutia Hippie. A vraj, že žiadna homosexualita neexistuje“ (gay, 19 let, SOŠ gastronomického zaměření)

„Jeden kluk od nás ze třídy byl dlouhodobě fyzicky napadán. Když šel domů, o přestávkách apod. Když jsme se mu snažili pomoci, navrhli jsme mu, že si má o tom promluvit s třídní učitelkou, protože se to bál říct rodičům. Učitelka mu ale sdělila, že pokud se mu tu nelíbí, má jít na jinou školu. Potom se dlouho nikde neukázal. Za přibližně týden nám přišli oznámit, že spáchal sebevraždu. Myslím si, že ‚LGBT‘ lidí se nikdo nezastává, ale spíš naopak. Vždyť jsou to ale obyčejní lidé, jako já, vy a všichni ostatní! Proč se k nim máme chovat tak, jako kdyby byli horší než my? Většinou jsou i někdy lepšími rodiči, kamarády, spolužáky a i třeba sourozenci, než heterosexuální lidé!“ (bisexuální dívka, 14 let, ZŠ)

„Ve škole mě a mého spolužáka a zároveň nejlepšího kamaráda o hodině učitelka zesměšňovala, protože jsem spal u něj, protože mám blíž školu, a zaspali jsme, tak před všema říkala, že jsme si je šoupali do prdele, a že spíme u sebe na posteli a tak. Ale nic z toho není pravda, jen je na mě zasedlá a dělá mi problémy a ostudu“

Shrnutí dotazníkového výzkumu mezi studujícími

Dotazník vyplnilo celkem 1314 mladých lidí z cílové skupiny (studující 8. a 9. tříd ZŠ, středních škol a jejich čerství absolventi). Již v tomto mladém věku 14–23 let se nezanedbatelná část respondentů a respondentek identifikovala jako homosexuální, bisexuální či trans – celkem tvořili 43 % dotázaných.

Respondenti a respondentky se velmi dobře orientovali ve významech pojmů homosexuál (gay, lesba), bisexuál/ka i transsexuál/ka (trans člověk), přestože u posledního častěji tápali – jistých si tu bylo 85 % osob, dalších 13 % význam tohoto slova tušilo alespoň přibližně. Většina z dotazovaných někoho LGBT osobně znala (88 %), což v lepší znalosti pojmů pravděpodobně hrálo roli.

Tři čtvrtiny respondentů a respondentek označily svůj vztah k lesbám, gayům a bisexuálům/kám za pozitivní, vyloženě negativně se k nim stavělo jen 5 % dotázaných mladých lidí. Méně pozitivně byli vnímáni trans lidé, tam se počet kladných postojů snížil na 55 % a negativně se na ně dívala celá pětina respondentů a respondentek.

Podobné výsledky přinesl i rozbor hodnocení různých výroků o LGBT osobách („mám z nich strach“, „jsou stejní jako ostatní“, „jejich orientace je vrozená, nemůžou za ni“ atd.). Lesby, gayové a bisexuálové/ky byli vnímáni poměrně kladně, zatímco trans lidé byli výrazně častěji označováni jako odlišní a jejich společnost jako nepřijemná. To se projevilo i v neochotě sdílet s trans lidmi stejnou školu, třídu či školní lavici – odmítavý postoj respondentů a respondentek v těchto situacích byl výrazně vyšší než v případě leseb, gayů a bisexuálních lidí. Velkou roli při utváření názorů na LGBT osoby hrálo u respondentů a respondentek to, zda někoho takového osobně znali. Pokud ano, spada-

li spíše do názorově tolerantní skupiny. Vliv měla i sebeidentifikace respondentů a respondentek – nejméně tolerantní skupinou byli heterosexuální chlapci.

Z dotazů na zkušenost s útoky na LGBT osoby, jejich zesměšňováním či slovním napadáním vyplynulo, že fyzické ataky, ničení věcí a vyčleňování takových osob z kolektivu jsou na školách respondentů a respondentek spíše výjimečné, ale nelze opomenout, že se dějí. Naopak slovní narážky, zesměšňování a pomluvy nejsou mezi dotázanými mladými lidmi výjimkou, nejčastější jsou pak vtipy o LGBT lidech či používání hodnotících výrazů jako „to je teploušský“. Obecně mají s takovými typy útoků, urážek a napadání osobní i zprostředkovanou zkušenost samy LGBT osoby – pravděpodobně proto, že jsou jejich oběťmi, že se o tyto situace zajímají a jsou na ně citlivější. „Oběti“ jsou často napadány pro svou homosexualitu nebo proto, že se nechovají jako „typický“ chlapec či dívka.

Drtivá většina (96 %) respondentů a respondentek projevila odhodlání zasáhnout či přivolat pomoc v situaci, kdy by někdo ubližoval jiné osobě proto, že je LGBT. V případě, že by se podobná věc stávala pravidelně na jejich škole, obrátili by se respondenti a respondentky nejčastěji na třídní učitelku či třídního učitele, vedení školy či na výchovnou poradkyni nebo výchovného poradce, důležitým arbitrem by byli i ostatní spolužáci a spolužačky.

Poněkud alarmujícím zjištěním je fakt, že někteří respondenti a respondentky zaznamenali na svých školách urážky, zesměšňování atd. LGBT osob ze strany vyučujících. Byť v procentuálním vyjádření nejde o velký počet případů (tuto zkušenost mělo jen 6–8 % respondentů a respondentek), rozhodně se nejedná o zanedbatelný jev.

Poněkud alarmujícím zjištěním je fakt, že někteří respondenti a respondentky zaznamenali na svých školách urážky, zesměšňování atd. LGBT osob ze strany vyučujících. Byť v procentuálním vyjádření nejde o velký počet případů (tuto zkušenost mělo jen 6–8 % respondentů a respondentek), rozhodně se nejedná o zanedbatelný jev.

Škola pod učitelskou lupou (analýza hloubkových rozhovorů s vyučujícím)

zpracoval Vítězslav Slíva

V rámci výzkumu „České školy pod lupou“ na základních a středních školách v ČR bylo provedeno dvacet výzkumných rozhovorů. V této části výzkumu jsme se rozhodli pro použití kvalitativních metod, jelikož nám pomohly lépe porozumět mechanismům diskriminace i homofobní a genderové šikany. Kvantitativní metody jako například dotazníková šetření by nám nebyly schopny takovou míru vhledu do problematiky poskytnout. Kvalitativní polostrukturované rozhovory jsme vedli s vyučujícími, metodiky a metodičkami a s psychologkami a psychology. Rozhodli jsme se tak především proto, že nám jejich pohled umožnil doplnit a lépe porozumět kvantitativně sbíraným datům soustředěným na zkušenosti studentů a studentek. Limitujícím faktorem u kvalitativních metod výzkumu je to, že neumožňují zevšeobecnění zjištěných informací na širší populaci, ale slouží především k prohloubení vhledu do zkoumané problematiky. Kvalitativní rozhovory s výše zmíněnou skupinou osob nám také pomohly odhalit způsoby, jak by na případnou šikanu či diskriminaci sami reagovali, což může pomoci například při konstrukci efektivnějších metodik pro vyučující, nebo k vytváření kvalitnějších programů primární prevence, zároveň nám taková data umožní dát vyučujícím lepší nástroje pro práci s genderově nekonformními studujícími stejně jako s LGBT studujícími.

Výzkum se zaměřuje také na situaci genderově nekonformních¹¹ jedinců, jelikož ti jsou často vystaveni verbálním narážkám a jiným formám diskriminace ve zvýšené míře a mohou mezi ně patřit i LGBT studující. Z hlediska identity a způsobu, jakým je s identitou nahládáno, jsme se ve výzkumu zabývali také situací studujících, kteří ve škole provedli tzv. coming out¹². Tedy studentů a studentek, o nichž se veřejně ví, že jsou příslušníci LGBT skupiny. Zajímaly nás zkušenosti vyu-

čujících se studujícími, kteří v kolektivu coming outem prošli (byli tzv. „vyoutovaní“).

Vymezení základních analytických kategorií a metodologie výzkumu

Pro výzkum se staly základními analytickými kategoriemi gender a sexualita. Gender zde chápeme jako sociální konstrukci odvozenou od biologického pohlaví (Udry, 1994). Na základě toho genderový řád ustanovený ve společnosti zná, vytváří a vyžaduje gender maskulinní a femininní, maskulinitu a její typické rysy přisuzuje mužům a femininitu ženám. Pro tento výzkum je pak důležitý pojem genderové role a genderové identity. Genderové role jsou právě sociální konstrukce přisuzované ženám a mužům. Genderovou identitu pak můžeme chápat jako způsob, jakým se jedinec sám identifikuje a jaký gender si přisuzuje (Morrow, Messinger, 2006). S očekávanými společenskými genderovými rolemi a vztahy je neoddelitelně spjata i očekávaná a „správná“ sexualita, která vychází ze vzájemného doplnění muže a ženy. Heterosexualita je považovaná za normu, tudíž všechny „jiné“ sexuality jsou chápány jako odchylky, které jsou implicitně automaticky považovány za méněcenné (Smetáčková, Braun, 2009). Tzv. heteronormativita je tedy společností vlastní, zpravidla implicitní princip, který nejen, že předpokládá u všech, že jsou a budou heterosexuální (takříkajíc muži na ženy a ženy na muže), ale zároveň případné jiné podoby sexuality konstruuje jako nežádoucí, nezdravé, špatné, úchylné apod. Homofobie (a částečně i transfobie) mají svůj zdroj právě v heteronormativitě (mj. Sloboda 2016).

Nejdříve byl rozeslán oslovující dopis na základní a střední školy, který vybízel k participaci na výzkum-

¹¹ Pokud je hovořeno o genderově nekonformitě, je tím míněn odklon od toho, co je z hlediska genderového řádu považováno za běžné (dívký nosící sukni, chlapci hrající fotbal atp.).

¹² Coming-out lze dělit na vnitřní a vnější. Vnitřním je myšlen coming-out, kdy si jedinec uvědomuje svoji odlišnou identitu od té heterosexuální a vyrovnává se s ní. Vnější coming-out je ten, kdy se svou identitou seznamuje své okolí.

ném projektu. Z těch, kteří odpověděli, byl sestaven takový vzorek, který zahrnoval jak základní, tak střední školy. Zároveň jsme se u výběru středních škol snažili, aby vzorek informantů a informantek reprezentoval jak gymnázia, tak rozličné typy středních odborných škol. Přibližně čtvrtina informantů a informantek byla přidána metodou sněhové koule, tedy tak, že nám na ně dali kontakt ti, kteří již byli ve výzkumu zahrnuti. Z dvaceti informantů a informantek bylo pět mužů a patnáct žen. Konkrétně se jednalo o tři výchovné poradce a poradkyně, čtyři psychology a psychologičky, pět metodiků a metodiček prevence a osm vyučujících. Ze základních škol bylo sedm informantů a informantek a ze středních pak třináct.

S informaty a informantkami byly vedeny polostrukturované rozhovory s možností doptávání se na případná další témata, která se v průběhu rozhovoru mohou rozvinout a jsou svou povahou pro výzkum relevantní. Rozhovory byly vedeny vyučujícími, metodiky a metodičkami a se školními psychologkami a psychology. Zhruba třetina rozhovorů byla provedena v Praze, další dvě třetiny pak obvykle ve velkých městech: (přes 100 000) obyvatel. Dva byly provedeny na malém městě (pod 50 000 obyvatel). Rozhovory obvykle trvaly kolem půl hodiny. Na úvod bylo představeno téma a vysvětleny základní pojmy, které se vážou ke zkoumané otázce, především významy slov „LGBT,“ „homofobie“ a „gender.“

Hlavními tématy rozhovoru byla zkušenost participujících s LGBT studujícími na školách, s homofobní a transfobní šikanou, s tím jak jsou tyto jedinci kolektivem přijímáni a jaké je jejich sociální postavení. V případě, že informanti a informantky neměli zkušenost s LGBT žáky a žákyněmi, byly jim předkládány hypotetické scénáře, na něž měli reagovat. Další témata rozhovoru se týkala genderově nekonformních dětí a je-

jich přijetí kolektivem. Rozhovor se také zabýval materiály, které mají informanti a informantky k dispozici a také tím, jak reagují na případnou šikanu a jakým způsobem řeší obdobné sociálně-patologické jevy.

Nasbíraná data byla nejprve podrobena obsahové analýze, která lze definovat jako „objektivní popis zjevného obsahu komunikace“ (Berelson, 1952). Základním způsobem práce s textem bylo jeho kódování, což představuje sémiotický systém kódů, do kterého je celý text překládán (Hájek, 2014). K textu bylo přistupováno bez předběžných teoretických koncepcí, rozličné způsoby aplikace teoretického poznání bylo potřeba použít až v momentě, kdy se v obsahu začínaly jevit rysy, které si žádají vysvětlení. Metoda byla ukotvena v „zakotvené teorii“ (více Glaser, Strauss, 2006). Po první části otevřeného kódování proběhlo tzv. kódování axiální, jehož pomocí jsme se snažili nalézt vztahy mezi kategoriemi, které se objevily v procesu otevřeného kódování. Tento postup dále umožňuje hledat vztahy mezi hlavními kategoriemi, které byly v procesu výzkumu stanovené, a také vytvořit vztah mezi nimi a dalšími subkategoriemi (Strauss, Corbinová, 1999).

Je třeba dodat, že vztahy nebylo možné hledat vždy, a to z povahy výzkumu, který se zaměřoval jak na reflexi pozice genderově nekonformních jedinců ve vrstevnickém kolektivu, tak například na to, jaké materiály mají vyučující, metodici a metodičky prevence a ostatní k dispozici. Jelikož tyto oblasti měly zcela odlišný charakter. V datech se ukázaly dvě základní kategorie – gender a sexualita, k nimž se témata nekonformnosti, pozice v kolektivu, složení kolektivu, povahy homofobní či transfobní diskriminace a šikany i toho vůči komu jsou namířeny, vztahují.

Cílem výzkumu bylo především zjistit, jestli mají informanti a informantky pracující ve školách zkušenosti s neheterosexuálními a genderově nekonform-

ními studujícími, jaké tyto zkušenosti jsou, jaká je jejich situace a pozice ve škole a třídním kolektivu a zda případně čelí diskriminaci. Zahraniční výzkumy homofobní a genderové šikany jako například Playgroups and prejudice (GLSEN, 2012) uvádí, že genderově nekonformní studující se ve zvýšené míře potýkají s verbálními útoky i dalšími formami diskriminace, podobně jako jsou terčem homofobní a transfobní šikany i LGBT studující. Jelikož se část LGBT i heterosexuálních mladých lidí různými způsoby odlišuje od genderových norem, bylo třeba zjistit, jak vyučující vnímají reakce studujících na překračování těchto genderových norem. Dalším cílem bylo zjistit, jak se na školách nakládá se šikanou, jaké by dle informantů a informantek byly ideální způsoby práce s homofobií a transfobií, ať už se jedná o prevence nebo intervenci, jestli mají jejich školy deklarovanou politiku boje proti diskriminaci a specificky homofobii, nebo zda mají k dispozici materiály, které by jim mohly pomoci s homofobií nakládat.

Zmíněná jména informantů a informantek jsou pro potřeby výzkumu pozměněna, aby byla zajištěna jejich anonymita.

Výzkumná zjištění

Následující kapitoly jsou věnovány výsledkům analýzy provedených rozhovorů. Nejprve je zde pozornost zaměřena na význam genderu a sexuality, jelikož se pro analýzu jedná o stěžejní kategorie, jak bylo zmíněno výše, které pak ve spojení s dalšími prvky tvoří centrum, k němuž je možné vztáhnout značnou část jevů, jež rozhovory odhalily. Následně se analýza zabývá situací LGBT studujících a jejich pozicí v kolektivu. Dále bude popsána situace genderově nekonformních studujících, kteří byli zmiňováni prakticky v každém z roz-

hovorů. Dalším z témat je situace na školách, způsoby, kterými jsou prováděny preventivní programy a také LGBT tematika v kurikulu. Závěr kapitoly je věnován rozboru představ informantů a informantek o povaze ideálních preventivních programů.

V průběhu výzkumu bylo zjištěno, že nemůžeme jednoduše hovořit o homofobní šikaně, ale je důležité rozdělit si různé podoby především z hlediska toho, kdo a z jakých důvodů je terčem takovéto šikany nebo obtěžování. Zde jsou nastíněny tři typy, které vyplynuly z výzkumu.

První možností je, že šikanovaný či šikanovaná je příslušníkem či příslušnicí LGBT skupiny a zároveň je ve školním kolektivu „vyoutovaný“ či „vyoutovaná“ (tzn. informuje o své sexualitě či genderové identitě svoje okolí). Druhá varianta je, že šikanovaný či šikanovaná je domnělým příslušníkem či příslušnicí LGBT skupiny a je šikanovaný proto, že má vlastnosti, které jsou obvykle v podobě stereotypu vztahovány na příslušníky a příslušnice LGBT skupiny. Třetím typem je šikana pro genderovou nekonformitu, kde se neodkazuje na sexualitu, ale právě na skutečnost, že se studující projevuje (vzhled, chování, záliby) genderově nekonformně (netradičně). V tomto případě šikanovaný či šikanovaná už obvykle není popisovaný jako příslušník či příslušnice LGBT skupiny, ale je z kolektivu vylučován čistě z důvodu své genderové „jinakosti“ a nenaplnění genderových očekávání ostatních. Tyto tři typy byly v datech nejčastěji přítomné, a proto se na ně analýza zaměřuje.

Homofobie a transfobie v životě studujících

Zkušenosti s otevřeně LGBT studujícími udává z dvaceti participujících výzkumu třináct. Obvykle se jedna-

lo o informanty a informantky ze středních škol, ale zkušenosti s těmito osobami měli i na základních školách, nikoli ovšem v takové míře jako na školách středních. Vyučující popisovali zkušenosti jak s gayi, lesbami, tak i trans osobami. Na úvod je třeba zmínit, že situace i podmínky „vyoutovaných“ studujících jsou velmi různorodé, rozeberu je tedy jednotlivě.

Situace LGB studujících

Nejdříve se v této podkapitole budu věnovat pouze LGB studujícím, tedy lesbám, gayům a bisexuálním žákům a žákyním, protože jejich situace vykazuje podobné charakteristiky a až poté zvlášť trans studujícím, u nichž jsou identifikována zase jiná specifika. Situace gayů, u nichž školní kolektiv znal jejich identifikaci (sexuální preferenci), byly podobné v několika ohledech a to především z hlediska typu škol a genderového složení kolektivů, kde byli gayové „vyoutováni“. Jednalo se o střední odborné školy netechnického zaměření, kde jsou kolektivy složené převážně z dívek. Podle vyprávění participujících výzkumu jsou gayové v těchto kolektivech obecně dobře přijímání a úspěšní i ve studiu. Pan Kaštanský, který vyučuje výtvarnou výchovu na střední odborné škole mimo Prahu, o gay studentovi hovoří následovně:

„Tím, že on je prostě sám chlap v ženském kolektivu, tak je přijímaný myslím, naprosto bez problému. Ještě ke všemu to není zas tak mizernej obor(...) V té jejich skupince, bych řekl, patří k tomu lepšímu (...) On je takovej trošičku bavič; rád se trochu předvádí, aspoň já z těch hodin mám ten pocit, že tam v té třídě jsou, myslím, ty problémy trošičku jinde než ohledně tady toho studenta.“ (Kaštanský, výchovný poradce, SOŠ, 39 let)

Vyoutováni“ gayové jsou dle informantů a informanek v obdobných kolektivech oblíbení a se zařazením obvykle nemají problém. Jak ilustruje rozhovor výše, může tomu napomáhat právě dívčí kolektiv. Genderové složení kolektivu s převahou dívek může souviset se skutečností, která vyplývá z výzkumů mezi studujícími, že dívky jsou tolerantnější a lépe akceptují příslušníky LGBT skupin než chlapci (Závěrečná zpráva, 2007). V rozhovorech se objevují „vyoutováni“ gayové nejvíce na středních odborných školách netechnického ražení. Patrně nejspíše díky tomu, že prostředí takových škol je pro ně bezpečnější a oni nemají problém s přijetím své sexuální identity, případně ani odlišné genderové identity. Převážně dívčí kolektivy jsou více podporující, a tak gay studenti nemají takovou obavu o svou pozici v kolektivu, naopak se mohou stávat v takových kolektivech exkluzivními. V případech, o nichž informanti a informantky hovoří, se navíc vždy jedná o úspěšné studenty, kteří na humanitně a umělecky zaměřených oborech excelují a jejich kreativita a schopnosti jim pomáhá udržet si dobrou pozici v kolektivu. Krom toho mohou mít další sociální kompetence, které jim pomáhají zlepšovat pozici v kolektivu, například schopnost bavit spolužáky a spolužačky.

Pro ilustraci další informantka hovoří o situaci, kdy na studenta sice kolektiv (převážně dívčí) nejdříve měl „humorné narážky“, brzy jej ale přijali mezi sebe, kde je jeho pozice dobrá a vztahy se zbytkem kolektivu jsou popisovány jako bezproblémové. V dalším případě měl student pozici v kolektivu taktéž dobrou. Paní Havlová, učitelka a metodička prevence ze střední odborné školy, situaci popisuje následovně:

„Děsně šikovný, příjemný kluk, hrozně aktivní, on dělal všechno možný. A shodou okolností dělal teda i SOČku, na tohle téma. (pozn. Na

téma LGBT) (...) jak jsem říkala dřív, že jsem s ním dělala tu SOČku, tak toho docela i v té třídě brali jako děsně aktivního člověka, on byl výborný organizátor, on jim zorganizoval maturák v podstatě a dokázal je řídit a oni ho brali, jako šéfa.“ (Havlová, metodička prevence, SOŠ, 39 let)

Pozice tohoto studenta v kolektivu byla ovlivněna atributy, jako jsou organizační nebo komunikační dovednosti, které mohou v určitých kolektivech působit tak, že i zjevná neheterosexuální identita není brána jako problém, jelikož je „přehlušena“ pozitivními vlastnostmi, které jsou pro kolektiv jako celek užitečné. Z předchozích odstavců by mohlo být zřejmé, že gayové mají dle informantů a informantek minimum problémů, je ovšem třeba si uvědomit, že se jednalo vždy o kolektivy s převahou dívek a také o obory humanitního zaměření. Žádný z informantů a informantek nehovořil o „vyoutovaných“ gay studentech na průmyslových oborech nebo například základních školách, což může vést k úvaze, že gayové se ve škole „vyoutují“ pravděpodobně jen v případě, pokud mají ze svého okolí pocit bezpečí a podpory.

Specifická byla pozice jedné lesbické studentky, tak jak o ní hovořila paní Hrzánová, psycholožka ze základní školy v Praze. Přesto, že byla vnímána jako maskulinní „drsňačka“, měla zároveň potíže s vyučujícím tělocvikem, který, jak uvedla paní Hrzánová, ji z důvodů genderové nekonformity označil jako děvče, které kdyby „mělo pindoura, byla by jako chlap“. Chlapci z této školy ji převážně vnímali pozitivně, a to kvůli jejím sportovním výkonům, které v této škole platily jako jedna ze základních podmínek dobré sociální pozice v kolektivu. Ve škole byla tedy přijímaná kolektivem pozitivně díky svým sportovním výkonům, ovšem narazila na nepochopení ze strany učitele tělocvikem. Případy homofobie ze strany vyučujících pak budou probrány zvlášť.

„Ona byla úspěšná, snad jako reprezentantka České republiky. Samozřejmě byla i nějak protěžovaná, když byly nějaké soutěže, kde ona byla úspěšná. Tak to bylo braný a ona měla docela vysoké postavení. Tím byla uznávaná, pro ty sportovní úspěchy, a tím byla i taková vzácná, když se i ve škole zjevila.“ (Hrzánová, psycholožka, ZŠ, 45 let)

Tento případ opět ukazuje na specifické vlastnosti, které v rozličných kolektivech mohou pomoci jedinci získat stabilní pozici v kolektivu i přes jeho neheterosexuální identitu. Tyto vlastnosti jsou buď obecnějšího rázu (inteligence, schopnost bystře a pohotově reagovat na narážky, vtip, nebo se jedná o vlastnosti spojené se specifickou formou studia, jako jsou sportovní, nebo intelektuální výkony. Je vhodné podotknout, že v některých případech ovšem vysoký intelekt, nebo dobrý prospěch může působit i negativně, viz níže.).

Rozhovory ukazují, že situace gayů a leseb z hlediska jejich společenského postavení v třídních kolektivech byla poměrně dobrá, ovšem jsou zde určitá ale. Samozřejmě je na místě upozornit, že se jedná o velmi úzký a nereprezentativní vzorek, proto by stálo za snahu prozkoumat toto téma obšírněji. Z perspektivy informantů a informantek vyplývá, že zmínění gayové a lesby se k „vyoutování“ podle nich rozhodli, jelikož jejich prostředí i okolí jim umožňovalo bezpečný coming out. Je možné, že negativní případy zde nejsou uvedeny z části proto, že gayové a lesby v jiných kolektivech, než jsou humanitně orientované střední školy prostě coming out neprovádí s ohledem na rizika, které s sebou coming out nese (čímž je myšleno například zhoršení pozice v kolektivu, diskriminace či ostrakizace „vyoutovaných“ osob). Ve vyprávění paní Zmrzlé, metodičky ze střední odborné školy humanitního smě-

ru, se rovněž objevil případ gaye, který svoji sexualitu řešil otevřeně a velmi intenzivně. Fakt, že svou „jinou“ sexualitu neustále zdůrazňoval, začal dle informantky třídu poněkud obtěžovat. Student nakonec ze školy odešel.

Na tomto případě je vidět, že i dobrovolný a chtěný coming out může být problematický a může mít negativní důsledky. LGBT studující si proto často vybírají, kdy svou neheterosexuální identitu v kolektivu raději zapřou a kdy ji projeví. Coming out studujících může proběhnout také nedobrovolně, o takových případech se zmiňovaly dvě informantky; paní Podboská a Havlová. Obě hovořily o tom, že informace o sexualitě studentů a studentek (jednalo se o lesbu a gaye) ostatní studující vypátrali, čímž byli označení studující nuceni nedobrovolně odhalit svou sexualitu. Jednalo se o případy nedobrovolného coming outu spojené s moderními komunikačními technologiemi. To vyžaduje nutnost lépe studující informovat o fungování těchto technologií a seznámit je s riziky, které plynou z jejich používání. Rozhodnutí o tom, jestli se studující rozhodne „vyoutovat“ neovlivňuje jen kolektiv, ale také postoj a jednání vyučujících. O projevech vyučujících, které mohou mít negativní vliv jak na celkovou situaci LGBT studujících, „nevyoutovaných“ studujících nebo genderově nekonformních studujících se pojednává níže v samostatné části.

Obecně LGB studující, jejichž neheterosexuální identitu okolí znalo, měli v kolektivu podle participujících výzkumu dobrou pozici kromě jednoho příběhu chlapce, který svoji neheterosexuální identitu neustále zdůrazňoval a často o ní hovořil. Pokud se jednalo o popisování ze strany informantů a informantek horší pozice v kolektivu, týkala se spíše studujících, kteří byli informanty a informantkami považováni za možné příslušníky LGBT skupiny, nebo se jednalo o gendero-

vě nekonformní žáky a žákyně.

Pro shrnutí, dobrovolný coming out proběhl v takových kolektivech, které byly přijímající a podporující, v případě „vyoutovaných“ gayů se jednalo o kolektivy převážně dívčí a na školách humanitních zaměření, v případě lesbické studentky pak o kolektiv na sportovní škole, který pozitivně vnímal její sportovní výkony, které měly pro chlapeckou část kolektivu pozitivní význam a velkou hodnotu. K dobrovolnému coming outu mohou napomoci sociální vlastnosti, které studujícím umožňují zlepšit pozici v kolektivu, ať už se jedná o výše zmíněné „bavičství“, nebo schopnost organizovat různé třídní akce.

Nedobrovolný coming out, který ve výzkumu participující zmiňovali, byl spojený s využitím komunikačních technologií, kde se spolužáci a spolužačky dozvěděli informace o neheterosexuální identitě studujících a pak je sami šířili. Zde coming out souvisí s absencí možnosti samostatně se rozhodnout, jak s informací o sexuální identitě studující naloží. To vede k domněnce, že je potřeba vést studující k uvědomělému využívání nových informačních technologií na jedné straně a na straně druhé je naučit, jak nakládat s informacemi citlivého a osobního charakteru.

Pro dobré přijetí a podporu studujících v jejich coming outu je potřeba vytvořit prostředí, které bude bezpečné a podporující a nebude neheterosexuální identity vnímat jako problematické, a kde se nebudou používat verbální narážky na neheterosexuální identity v pejorativním významu. Důležitý je také způsob, jakým k otázce neheterosexuálních identit přistupují sami vyučující.

Situace trans osob

Nejprve bych zmínil situaci dvou trans osob, s nimiž se setkali participující výzkumu na základní a střed-

ní škole. Jako první budu hovořit o zkušenosti paní Podborské, psycholožky pracující na základní škole ve středně velkém městě. Situaci, kdy se dozvěděla o genderové identitě studentky, pak popisuje následovně:

„...ony přijdou s jinou problematikou, protože samozřejmě to vyrovnávání se s tím není jednoduchý, takže se tam často objeví i jiné problémy psychického rázu, nebo výchovné problémy. Problém identity jsem pak našla až pod několika vrstvami. Že přivlíknou ty rodiče to šestnáctileté děcko, jak se nedá s ním vydržet. A pak vlastně když postupujeme do těch dalších pater, tak pak se tam tohle objevuje.“ (Podborská, psycholožka, ZŠ, 52 let)

Paní Podborská zde zmiňuje situaci, kdy jsou k ní přivedeny studentky s výchovnými problémy, přičemž nakonec jde o vnitřní nejistotu související s vlastní genderovou identitou, jako popisuje v případě jedné trans studentky. Citace ukazuje, že trans osoby se k výchovným poradcům/poradkyním či vyučujícím mohou dostat v souvislosti s problémy spojenými se sebepřijetím.

„Jednou jsem se setkala s problematikou, a to byla základka, s problematikou pocitu, že jsem v ženském těle, ale jsem vlastně muž. A to teda bylo hodně bolestivé téma. Zvlášť na tu jednu holku si pamatuju, kde byly extrémní problémy v chování, opravdu extrémního rázu od agresivity, přes záškoláctví a přitom to byla nějaká šestá, sedmá třída. Takže to nebylo právě posunuté do té typické oblasti puberty.“ (Podborská, psycholožka, ZŠ, 52 let)

Problémy spojené s chápáním a přijímáním vlastní sexuální a genderové identity se mohou vyskytnout už na základní škole, přesto, že značná část informantů/ek tvrdí, že se otázky sexuality na základní škole často nevyskytují. V následujícím případě se jednalo o trans osobu, která měla problémy s alkoholem a dalšími návykovými látkami již na základní škole. Coming out proběhl přes spolužačku, které se svěčila s tím, že se necítí se být děvčetem. Paní Beková situaci popisuje následovně:

„Jak jsem pochopila, tak všem to rozhodně neřekla. Svěřila se tam jedné žákyni, která to myslím dál neroznášela. Takže ta jí byla docela oporou. A jinak, protože ty experimenty s alkoholem a potom s lehkými drogami měla i předtím, tak chodila do psychiatrické ambulance a byla i jeden čas přímo v psychiatrické léčebně, takže jsme se domluvily, že tohle bude řešit se svým psychiatrem. Protože já samozřejmě nemám vzdělání na to, abych jí jiným způsobem pomohla. A vedla jsem jí teda k tomu, aby otevřeně mluvila s maminkou a aby se tedy domluvili i s tím psychiatrem na společném sezení.“ (Beková, učitelka, ZŠ, 34 let)

Je potřeba dodat, že matka žákyně situaci nejdříve nebyla ochotna respektovat a svou dceru dle paní Bekové hodně srážela. Teprve až po několika intervencích se paní Beková s matkou žákyně domluvila na dalším postupu. Paní Beková trans dívku popisuje takto:

„...ona se i oblékala jinak než běžně dívky, chodila na krátko ostríháno, nikdy neměla sukni, ani šaty. Takže to, že je odlišná chápali všichni, ale v té pubertě se všichni tak nějak snaží trochu revoltovat, takže nevím, jestli to brali jako

revoltu vůči autoritám a všemu možnému, a hledání právě té své identity, anebo jestli viděli za tím tu odlišnou sexuální orientaci, to nevím. Neptala jsem se jich.“ (Beková, učitelka, ZŠ, 34 let)

Jak paní Beková dále hovoří, chlapecká část vnímala dívku jako „drsňačku“, čímž chlapci ze třídy pravděpodobně odkazovali na její genderově nekonformní vzhled a chování, které nebylo typicky femininní. Chlapci vnímali odklon od typicky dívčí genderové role, způsobené vzhledem i chováním, ovšem nestavěli se proti ní z pozice toho, že má odlišnou sexualitu (neoznačovali ji za lesbu). Zároveň je zde třeba upozornit, že ani paní Beková nebyla schopna rozlišit mezi pubertální revoltou a nechápáním genderu. Je tedy vhodné zabývat se též možnostmi, že někdy může být problém s genderovou identitou ze strany vyučujících vnímán jako rebelie.

Studující, jež se vnímají jako trans osoby, byly popsány jako genderově nekonformní. V prvním případě paní Podborská hovoří o chování studentky jako o „chlapeckém“, v druhém případě paní Beková zmiňuje, že byla rovněž vnímána jako maskulinní, když o ní hovořili spolužáci a spolužačky jako o „drsňačce“. Obě informantky také zmiňovaly vizáž, která nebyla „typicky“ dívčí. Kromě toho hovořily o chování, které se projevovalo jevy jako je alkoholismus, agresivita a záškoláctví.

Zde je třeba uvést, že by bylo vhodné se více zaměřit na příčiny takového chování u studujících, které v některých případech mohou vycházet z jakési „kriize“ identity či hledání. Chování přičítající se sociálním a genderovým normám může být někdy vyučujícími vyhodnoceno jako prostá revolta, je tedy vhodné zaměřit se na možné kořeny tzv. revolty, které mohou

způsobovat jiné vlivy než pouze puberta.

Situace genderově nekonformních studujících

V této části se analýza zaměřuje na genderově nekonformní studující a jejich pozici v kolektivu. Tyto studující je ještě možné rozlišit na ty, kterým byl přisuzován status LGBT osoby a na ty, kteří byli kvůli genderové nekonformitě ostrakizováni a diskriminováni, ovšem status LGBT osoby jim přisuzován nebyl. Verbální napadání genderově nekonformních studujících je pak probráno v sekci o šikaně.

Ve vztahu k homofobii a transfobii jsou specifickou skupinou studující, kteří se sami neidentifikují jako lesby, bisexuální, gayové nebo trans, jsou „nevyoutovaní“, nebo ještě specifičtěji dokonce neheterosexuální nejsou vůbec. Přesto se terčem homofobních a transfobních projevů stávají na základě různých přisuzovaných znaků. Dokonce i participující rozhovorů (celá třetina z nich) se pouštěla do spekulací o LGBT identitě některých studujících. Dělal to na základě charakteristik, které naplňují jisté stereotypní představy spojené s genderem a sexualitou. Všeobecně bychom tyto charakteristiky mohli označit jako genderově nekonformní. Což se může projevat různě – u chlapců může jít o vyšší míru femininity, u dívek naopak zase o vyšší míru maskulinity. Jedná se jak o projevy v chování, záliby tak i vzhled a fyzickou stavbu těla, kde tyto atributy vybočují z toho, co je považované za genderovou normu (za normu je například považováno, že chlapec má hrát fotbal a projevat se spíše extrovertně a kompetitivně). Nyní zde bude popsáno, jaká je situace takových osob ve školních kolektivech a jakým způsobem na ni spolužáci a spolužačky reagují. Příkladů je možné uvést hned

několik. Paní Horáková, metodička ze základní školy na malém městě s třemi tisíci obyvateli zmiňovala situaci jednoho genderově nekonformního chlapce.

„Máme tam teď jednoho kluka, který je v osmé třídě. A má docela velké problémy se spolužáky, protože on se hodně pohybuje kolem holek, jako jediný kluk chodí na zumbu, své sestře barví vlasy, líčí ji do školy a loni se stal předmětem takových posměšků, že je homosexuál.“ (Horáková, metodička prevence, ZŠ, 35 let)

Jeho pozice v kolektivu byla obtížná, právě kvůli tomu, že jeho genderová odlišnost nebyla chlapeckým kolektivem dobře přijímána. Chlapec se baví spíše s dívkami, které jej přijímají lépe a mohou pro něj představovat bezpečné prostředí, kde není jeho nekonformita znevažována.

„Ptali jsme se ostatních chlapců, proč si myslí, že je gay a tam padly takové věci jako „no jo, vždyť on maluje tu svou sestru, a pořád se motá kolem holek.“ (Horáková, metodička prevence, ZŠ, 35 let)

Pan učitel Bureš ze základní školy hovoří o chlapcích na prvním stupni ZŠ, kteří neměli standardní projev z hlediska jejich genderové role, což způsobovalo výsměch, který nemusel vést přímo k homofobní šikaně, ale například k ostrakizaci ano.

Jako už ve výše zmíněných případech LGBT studujících, i zde postavení genderově nekonformních jedinců v kolektivu ovlivňují rozličné jevy. Mezi ně mohou patřit například další osobnostní charakteristiky či školní

výsledky. Takto byla z kolektivu vyčleňována dívka s maskulinními rysy, která měla zároveň horší prospěch.

Pan Bureš zde zmiňuje výsměch, který genderově nekonformní dítě způsobuje například tím, jakou roli chce zastávat ve hře. Výsměch vůči genderové nekonformitě je poměrně běžnou rekcí, obvykle ze strany chlapců.

Jako už ve výše zmíněných případech LGBT studujících, i zde postavení genderově nekonformních jedinců v kolektivu ovlivňují rozličné jevy. Mezi ně mohou patřit například další osobnostní charakteristiky či školní výsledky. Takto byla z kolektivu vyčleňována dívka s maskulinními rysy, která měla zároveň horší prospěch

„Ve škole se to řešilo, ale to je už, čtyři roky zpátky, kdy tam byla vlastně holčina, která byla, maskulinní, prostě velká holka, snad byla vyšší než já. Tam si myslím ale, že se to prostě kombinovalo s tím, že ona byla taková trošičku jako pomalejší. Takže tam se těch asi důvodů potkalo trošku víc.“ (Mladý, učitel, střední škola, 50 let)

Důvodem k ostrakizaci pak mohou být i fyzické atributy studujícího, jak uvádí paní učitelka Vlažná, ze střední odborné školy na malém městě:

„Tak samozřejmě na začátku se jim posmívali. Měli jsme tu třeba chlapce, který měl hrozně pisklavý hlásek...“ (Vlažná, učitelka, SOŠ, 30 let)

Další informantka hovoří o tom, že fyzické atributy v kombinaci se sportovními výsledky a naopak zálibou

v kultuře, byly výraznými rysy, které ovlivňovaly postavení a zároveň samotné chování studujícího na sportovní škole, kde preferované kvality jako záliba ve sportech, byly v kontrastu se zálibou a zájmem o kulturu, který byl vnímán negativně a musel být některými žáky zamlčován, aby se nestali terčem posměchu:

„Já jsem dal hatrick, jsme vyhráli“ nebo „já jsem ujel padesát kilometrů na kole“, tak to je jako skvělé, kdežto když řekne, že byl s rodičema v divadle, tak v lepším případě nulová reakce. Možná, kdyby řekl na baletu, tak už s nějakou poznámkou. Pak ale zase, když jsem s někým třeba sama, tak mi řekne, že dělá step, ale mezi těma klukama by to neřekl.“ (Hrzánová, psycholožka, ZŠ, 45 let)

Na tomto příkladu lze vidět, že studující musí strategicky plánovat své jednání a případně skrývat své záliby. I zde je možné odkázat na Goffmanovu (1975, 2003) teorii rolí, kde dotyčný musí v konkrétním prostředí předstírat, že je někým jiným, než je ve skutečnosti, nebo alespoň má jiné záliby (a některé specifické nemá). Vnímání maskulinních atributů je na škole, kde působí paní Hrzánová, také posunuté. Informantka Hrzánová například uvádí, že agresivní chování je trenéry při sportovních aktivitách vyžadováno a podporováno. Pakliže studující budou takové normy považovat za standart, je možné, že při setkání s někým, kdo takové normy nesplňuje, dojde ke snaze vyčlenění takové osoby z kolektivu, nebo její diskriminaci či marginalizaci jejich zájmů. Citace výše ostatně zmiňuje nutnost určité kulturní praxe zatajovat, jelikož neodpovídají normám, které jsou na škole při sportovních aktivitách podporovány.

„Je to teda celý posunutý, třeba dám příklad u hokejistů. Tam, třeba naražení na mantinel je žádáno, jakože i chváleno a posilováno. Když ti kluci jedou od malička dvojfázově, tak je to u nich takto posilováno. To samé udělá při nějaké potyčce v šatně na skříňku. Najednou, v té škole je to ale sankcionováno.“ (Hrzánová, psycholožka, ZŠ, 45 let)

Gender je zde vnímán jako jedna z kategorií, která vede k posouzení jedince kolektivem a exprese genderové role a identity je taktéž jedním z elementů, který ovlivňuje pozici jedince v kolektivu. Důvodem k diskriminaci může být přílišná feminita u chlapců ale i maskulinita u dívek, může se jednat o sociální dovednosti a kulturní praxe, které chlapci musí zatajovat před zbytkem spolužáků, aby se nezhoršila jejich situace v kolektivu. Je na místě si také povšimnout, že i vyučující pak mohou na základě genderových stereotypů spekulovat o neheterosexuální identitě studujících. Propojení genderu, norem a diskriminace je poměrně výrazné a je třeba, aby vyučující byli senzitivnější k genderově nekonformním studujícím a sami reflektovali a nezastávali generové stereotypy (jak se v některých rozhovorech ukázalo, pokud si o někom mysleli, že by mohl být příslušníkem LGBT skupiny, činili svá rozhodnutí často na základě genderových stereotypů).

Homofobie a transfobie v životě školy

V této části budou blíže rozebrány rozličné formy homofobie a transfobie, které se při vedení rozhovorů objevily. Podkapitola se bude věnovat jednak způsobům, s nimiž se informanti/ky ve školách a třídách

setkali či je vyzozorovali a jednak tomu, jak k LGBT osobám sami přistupují a hovoří o svých zkušenostech z pedagogického sboru. V první řadě se bude jednat o projevy homofobie ze strany vyučujících. Je podstatné si uvědomit, že názory vyučujících mohou být pro studující vodítkem k tomu, jakým způsobem mají vyhodnocovat rozličné sociální situace a jaký bude jejich postoj k neheterosexuálním a genderově nekonformním studujícím. Jejich postoj může značnou měrou přispět k rozvoji homofobie a transfobie a nebo jim naopak předcházet. Proto se část výzkumu věnovala i postojům vyučujících. Dále je v této kapitole zmíněna kyberšikana a její podoby a také verbální napadání, které je pravděpodobně jednou z nejčastějších forem homofobní a transfobní šikany.

Vyučující a vyjadřování homofobního postoje

Většina informantů a informantek měla k lesbám, gayům, bisexuálním a trans lidem kladný vztah. Nicméně ve třech případech informanti a informantky zmínili nevhodné chování svých kolegů, které bude nyní blíže popsáno. V jednom případě musela lesbická dívka po nevhodných komentářích ze strany vyučujícího ze školy odejít. V tomto případě je situace popsána následovně:

„A teda jedna negativní zkušenost. Právě teď nám jedna studentka odchází kvůli přístupu učitele k její orientaci. (...) Podle její deklarace je to proto, že pan učitel byl arogantní, a že prostě měl na ni nevhodné poznámky na tohle téma. Takže to určitě není dobrá vizitka pro nás.“ (Kaštanský, výchovný poradce, SOŠ, 39 let)

Podobné problémy se v rozhovorech vyskytly ještě několikrát, obvykle šlo o narážky na genderovou nekonformitu studujících nebo jejich neheterosexuální identitu. Jeden takový případ uvádí informantka Hrzánová, která hovoří o tom, jak se tělocvikář na jejich škole vyjadřoval k maskulinním studentkám.

„Kdybys měla pindoura, byla bys celej chlap.“ (Hrzánová, psychologka, ZŠ, 45 let)

Informantka potvrdila, že takové jednání s dotyčným posléze kriticky probrala, je ovšem jasné, že takové komentáře mohou být velice zraňující. Další diskriminující projev ze strany vyučujícího, který znamenala paní Havlová, se vztahoval přímo k sexuální orientaci studentky:

„Slyšela jsem od jedné studentky, kdy jí vlastně jeden kantor urazil tím, že nebude sedět vedle studentky, protože je lesba. A to je teda pro mě hard core.“ (Havlová, metodička prevence, SOŠ, 39 let)

Podobné výroky směřující na sexualitu studujících jsou nejen urážlivé osobně pro jedince, ale řečené veřejně mohou mít vliv na jejich pozici v kolektivu. Už jen proto, že takové výroky vyřkne osoba dospělá a z hlediska struktury vzdělávací instituce také mocensky nadřazená. Pokud se tak k neheterosexuálním studujícím vyjádří vyučující, může to ovlivnit způsob, jakým na neheterosexuální identity bude nahlížet zbytek kolektivu.

Další výroky, které informanti a informantky uváděli, poté obvykle směřovaly k bagatelizaci neheterosexuálních a trans identit a souvisely například s trans

„A teda jedna negatívni zkušenost. Právě teď nám jedna studentka odchází kvůli přístupu učitele k její orientaci. (...) Podle její deklaráce je to proto, že pan učitel byl arogantní, a že prostě měl na ni nevhodné poznámky na tohle téma. Takže to určitě není dobrá vizitka pro nás.“

osobami zmíněnými výše. Bagatelizace nebo dokonce popírání existence LGBT lidí může vést k závažným problémům spojeným s rozvíjející se identitou některých studujících, stejně tak může v kolektivu ustanovit normy, které budou považovat LGBT identity za neexistující či marginální záležitost. Genderová sensitivita by tak neměla být zvyšována jen u studentů a studentek, ale také u pedagogického sboru. Vyučující by měli lépe rozpoznávat možné problémy, které v kolektivu způsobí například nepřijetí genderově nekonformních nebo LGBT studujících. Zároveň by měli sami používat takový jazyk, který nepovede k reprodukci stereotypů spojených s LGBT osobami.

Verbální napadání

Situace, kdy je neheterosexuální identita přisuzována jedincům, kteří jsou genderově nekonformní, se v rozhovorech objevovala vícekrát. Obvykle informanti a informantky popisovali verbální útoky, při nichž byla používána hanlivá označení pro LGBT osoby. Tuto verbální šikanu zaznamenali prakticky všichni informanti a informantky. Nebyla však obvykle mířena proti „vyoutovaným“ LGBT studujícím, ale právě proti domnělým LGBT žákům a žákyním. Specificky na nižších ročnících základních škol tyto nadávky často ani nemířily proti osobám genderově nekonformním, ale byly používány v obecné rovině (jejich uživatelé a uživatelky někdy ani nemuseli znát jejich pravý význam), jak uvádí paní učitelka Měkká, ze základní školy v Praze.

„A že řeknou jako slovo „ty buzerante“, berou to jako nadávku. Není to míněný vůbec ve smyslu, hele, já si myslím, že ty jseš prostě... teplej nebo homosexuál. Ale berou to jako součást

svýho slovníku nadávek a vlastně vůbec si neuvědomujou, že je to vlastně nadávka.“ (Měkká, učitelka, ZŠ, 41 let)

Dokládají to i další příklady, kdy jsou podobné nadávky používány v naprosto nevhodných situacích. Například je dotyčný označen za „buzeranta“, když někomu bere tašku. Není to sice pravidlem, ale zvláště u mladších žáků a žákyní na základních školách bylo zaznamenáno používání těchto slov bez znalosti jejich vlastního významu. Účelem je dotyčného urazit, ponížit nebo nějak zranit, přičemž označení nadávkou se proti tomu aktivně vyhrazují, což může ústít dokonce až k agresivnímu chování.

V dalších případech je takové verbální atakování používáno proti studujícím, kteří se genderově odlišují, a jsou proto označeni za příslušníky LGBT skupiny. Z rozhovorů vyplynulo, že se jednalo obvykle o vyšší ročníky ZŠ a střední školy. Jako příklad je možné uvést citaci pana Suchého, výchovného poradce ze střední odborné školy.

„Když je nějaký kluk citlivější, ty kluci přeci jenom dělají řemeslo, jsou tady takového hrubějšího zrna, řada z nich. Slouží to spíš k tomu, aby si z něho udělali legraci, nadávali mu a tak. Takže když je někdo citlivější, tak je to buzerant. Upravený nebo čistý, tak to samé. Jo to je bolest téhleté školy, to je prostě jasný.“ (Suchý, výchovný poradce, SOŠ, 43 let)

Verbální napadání a používání homofobních komentářů a vtipů bylo mezi informant a informantkami natolik běžné, že je třeba se více zamyslet nad způsobem, který by používání takového jazyka

omezil. Pokud jsou totiž homofobní nadávky v takové míře rozšířené a jsou vyučujícími ponechány bez reakce či jsou přecházeny s omluvou humoru, vytváří se z nich norma, která přispívá k nepřátelskému prostředí. Takové školní klima pak jistě nepřispívá k lepšímu přijímání vlastní „jiné“ genderové či neheterosexuální identity studujících.

Kyberšikana

Ve dvou případech informanti a informantky zmínili též šikanu, která se odehrávala v kyber prostoru, provedenou založením falešného profilu na seznamce pro příslušníky a příslušnice LGBT komunity. Takové profily slouží k ponížení jedinců, u nichž není ani zřejmé, zda se k LGBT hlásí či nikoliv.

V tomto případě byla na začátku kyberšikana v podstatě provozovaná se schválením oběti, nicméně v průběhu času se dotyčný žák začal cítit špatně, jelikož nad profilem neměl žádnou kontrolu. Obdobný případ zmínil ještě jeden informant. Virtuální prostor se dá velmi snadno zneužít k různým formám kyberšikany, od přidávání zesměšňujících homofobních a transfobních komentářů, fotek až po založení falešných profilů, jež mohou přisuzovat neheterosexuální identitu lidem, kteří o tom mohou, ale nemusí mít tušení. Nebezpečí může být rovněž v tom, že se o takových případech většinou vyučující ani nedozvědí a zasažení žáci a žákyně mohou prožívat velkou bezmoc.

Homofobní a transfobní chování se odehrává v kolektivech běžně především na verbální úrovni. To se může jevit jako ne zase až tak závažný problém, ovšem jakmile pedagogové a pedagožky proti takovému jednání příliš nezasahují, vytváří se z něj obecně platná norma. Je znepokojivé, že v některých případech sami vyučující používají jazyk, který působí dis-

„Setkala jsem se s tím, že studenti vyrobili svému spolužákovi profil na gay seznamce. (...) Řešilo se to tak, že to bylo chápáno jako legrace. Ten student to věděl a nijak proti tomu nezasáhl, pak zjistil, že mu to není příjemné, zcela pochopitelně, a polovina třídy, která stála za ním, přišla za paní třídní učitelkou, že to nejde, že je to přes čáru a nepřejí si to, tudíž se to řešilo jako neadekvátní chování těch žáků a bylo potrestáno dle školního řádu.“

hovorech se dále objevilo téma úniku citlivých údajů z webových profilů několika LGBT studujících, které jejich spolužáci začali šířit, aniž by k tomu měli souhlas. Zde je potřeba uvažovat nad zlepšováním digitální gramotnosti studujících, aby jim byly odhaleny důsledky, které pro ně pobyt v kyberprostoru může mít.

Školní politika ve vztahu k LGBT a prevenci sociálněpatologických jevů

Škola představuje instituci, a tak se život vyučujících i studujících řídí určitými předpisy a je doprovázen určitými formalizovanými aktivitami.

To se týká jak neformálního kurikula, např. vztahů mezi studujícími a mezi studujícími a pedagogickým sborem, tak formálního kurikula, např. obsahu výuky a dalších kurzů a programů, které se na půdě školy realizují. V rozhovorech jsme se zaměřili i na tuto oblast. Zajímala nás deklarovaná politika školy, tedy skutečnost, zda mají školy ve svých řádech uvedenou politiku boje proti homofobii a transfobii. Dále pak konkrétní preventivní programy školy, které by souvisely s LGBT tematikou, otázky, jestli je toto téma reflektováno ve výuce, způsoby zapojování tématu LGBT identit do jiné výuky či jiných činností školy¹³ a v neposlední řadě jsou zde rozebrány možnosti prevence, které by informantům a informantkám přišly efektivní.

Deklarovaná politika školy

Školy se ve svých řádech obvykle vymezují proti diskriminaci nebo zmiňují základní práva a svobody. Explicitně zmíněná homofobie a boj proti ní se v řádech vybraných škol buď nevyskytuje, nebo o ní informanti a informantky nevěděli.

„Jsme zdravá škola, trochu ta etika, trochu ta výchova ke zdraví, plus tedy ten sport, ale tohle (homofobie) že by úplně bylo tak opravdu na vývěsce (ironicky) si nepamatuju. Tam je téma jako ten respekt, jde to napříč. A nemyslím si, že se to úplně daří, ale jako že je to velký téma, takže když bysme řekli, že je to širší pojem....“ (Hrzánová, psycholožka, ZŠ, 45 let)

„Speciálně ne. Snažíme se aplikovat ty řády a to, co po žácích chceme, i v téhle oblasti. Ale že bychom deklarovali nějakou specifickou kategorii to ne.“ (Měkká, učitelka, ZŠ, 41 let)

Jen u jedné školy byla v řádu zmínka o xenofobii a homofobii.

Někteří informanti a informantky uvedli, že nepovažují téma za natolik významné, aby bylo do školního řádu zařazeno speciálně, když už se řád vymezuje proti xenofobii, což považují za dostatečné.

Tato situace je v kontrastu s množstvím homofobních a transfobních narážek. Pedagogický sbor je obvykle nechává být, jelikož je vnímá jako součást společenského koloritu spíš než stavu, kdy je třeba nějak zasáhnout, vysvětlit význam použitých termínů a téma uchopit, jak už bylo zmíněno výše v podkapitole o verbálním napadání.

Homofobní komentáře jsou poté zcela běžné, zmiňuje je naprostá většina informantů a informantek. Jejich použití však není vnímáno jako problém a obvykle není nijak řešeno.

Jestliže verbalizovaná homofobie není vnímána jako problém, je celkem logické, že neexistuje ani velká vůle prosazovat homofobii do školních řádů jako fenomén, vůči němuž je vhodné se vymezit.

¹³ Na „západě“ od nás se často vytvářejí tzv. gay-straight alliance, svépomocné studentské a žákovské skupiny, kde se heterosexuální studující setkávají s těmi LGBT, dozívají se více o jejich životě a pomáhají jim v případných problémových situacích. V USA existuje například GSA Network.

Reflexe LGBT tematiky ve výuce

Většina informantů a informantek zde zmiňuje, že tématu je jistý čas věnován, nicméně zároveň zdůrazňují, že je na jednotlivých vyučujících, zda téma do kurikula zařadí či nikoliv. Ovšem je třeba zmínit, že značná část participujících výzkumu neučí předměty, kde se o takovém tématu může hovořit (například technické předměty na učňovských oborech, matematika atp.) a jejich informace jsou spíše domněnkami. Z hlediska povahy je ovšem možné LGBT témata zařadit do široké škály předmětů od jazyků, přes základy společenských věd či občanskou nauku až po biologii.

Informanti a informantky ze základních škol se o tématu s dětmi příliš nebaví, ale zmiňují, že se okolo sedmé třídy začínají ptát sami žáci a žákyně. Paní učitelka Bělohorská ze střední odborné školy základní pojmy zmiňuje v českém jazyce:

„Určitě se s tím pracuje v češtině, já jsem češtinářka, takže tam rozhodně, jde o základní pojmy, nevím, jestli cíleně v občanské nauce se vysvětlují, ale rozhodně když se probírá literatura nebo se řeší něco podobného, tak se to tam vysvětluje.“ (Bělohorská, učitelka, SOŠ, 49 let)

Jedna z informantek přináší téma do českého jazyka, kde je možné například využít sexualitu autorů, kteří jsou v rámci osnov vyučováni. Téma je informanty a informantkami vnímané jako něco, co může být, ale často není součástí běžné výuky a záleží na samotných vyučujících, jestli si je do výuky zařadí. Pokud vyučující téma zařadí, jedná se obvykle o předměty občanské nauky, základů společenských věd či případně českého nebo anglického jazyka. Informanti a informantky ze středních škol se k tématu staví různě. Pan učitel

tel Marek z pražského gymnázia například zmiňuje problém časových dotací, v nichž by se tomu tématu měl věnovat. Podle jeho vyjádření je plán výuky natolik nabitý, že není možné do něj ještě dávat další učivo nebo něco navíc. Kromě toho se vyučující musí účastnit celé řady rozličných školení.

Pan učitel Fiala z pražského gymnázia hovoří o tom, že si projekt na LGBT téma vybrala sama třída v hodině angličtiny, kde řešili referendum o LGBT rodičovství v Irsku. Pan Fiala též zmiňuje, že o zařazení tématu se může zasadit i vyučující, záleží tedy na jednotlivých kantorech a kantorkách, zda téma LGBT do výuky vnesou.

Paní metodička Bičanová, ze střední odborné školy na Moravě situaci se o výuce spojené s tímto tématem zmiňuje následovně:

„Je mnou zařazovaný jakoby na mou vlastní pěst, protože samozřejmě v rámci nějakých tematických plánů RVPčka úplně to nefiguruje, takže snažím se.“ (Bičanová, metodička prevence, SOŠ, 48 let)

Tato představa reflektuje jistou neukotvenost tématu v RVP s nímž se bylo možné setkat ve větším množství rozhovorů. Citace paní Bičanové znovu ukazuje, že téma je možné zařadit do výuky, ale vyučující tak často činní po svém. Paní Bičanová se téma rozhodla zařadit, ovšem zmiňuje, že v rámcových vzdělávacích programech téma LGBT akcentované není.

Preventivní programy školy

Programy primární prevence jsou myšleny programy, které doplňují formální kurikulum obvykle o témata, se kterými se žáci a žákyně běžně ve výuce tolik nesetkávají, nebo jen v omezené podobě. Existence preventiv-

ních programů je podmíněná Metodickým pokynem MŠMT, z něhož vyplývá povinnost škol tyto programy zajistit. V tomto pokynu je zahrnuta i homofobie jako jedno z témat. Prevence se zabývá například také otázkou návykových látek, partnerských vztahů nebo rasismu.

Informanti a informantky uváděly, že školy mají preventivní programy zaměřené na klasická témata jako drogy, alkohol nebo šikana. Prakticky na žádné ze škol, která byla součástí výzkumu, se nerealizovala prevence ve vztahu k otázce LGBT identit nebo homofobii. Výjimkou bylo jedno gymnázium, kde proběhla beseda s trans osobou, a tři školy, které zmiňovaly programy ve spojení s Člověkem v tísní nebo Amnesty International. Pouze jedna z informantek zmiňuje téma jako součást minimálního preventivního plánu.

Preferovaná forma prevence homofobie

Informanti a informantky obvykle preferují interaktivní formu prevence před typem frontálním, tedy například prostou výukou. Zmiňují také potřebnost webových platformy s možností anonymního dotazování – zde je možnost rozšířit povědomí o webu Sbarvouven.cz, o Lince bezpečí i pro pedagogy a pedagožky nebo o seznamu tématem se zabývajících psychologických poradců a poradkyň na webu organizace PROUD (www.proud.cz).

Možností, jak spojit prevenci s tématem genderu a LGBT, vyjmenovali informanti a informantky více. Může se jednat například o semináře pořádané organizacemi, které se tímto tématem zabývají či může jít o materiály a poradenství dostupné online. Prevence je podle informantů a informantek možná i zapojením tématu přímo do výuky, tedy mimo prostor programů

primární prevence. Informanti a informantky v neposlední řadě uvažovali též o procesních opatřeních, například informovat pedagogický sbor, aby nenechal žáky a žákyně používat homofobní a transfobní verbální nadávky.

Někteří informanti a informantky při rozhovoru zvažovali větší zapojení tématu do běžné výuky – například do literatury, kde se studující setkávají s literaturou napsanou LGBT osobami. Další informantka popisuje zkušenost, kdy s žáky a žákyněmi rozebírala téma známých herců a hereček, přičemž studující neměli ponětí o informaci, že dotyčný slavný herec je například gay:

„Mě třeba, když jsme loni byli na výletě s devítkou, tak jsme tam pekli burty, tak jsme si tam o tom nějak povídali. Měla jsem tam jednoho kluka, který byl těžce homofobní, ale to měl z rodiny. Tatínek dokonce tvrdil, že pokud by se stalo, že by ten kluk byl homosexuál, tak že mu nesmí přijít do domu. Takže ten tam těžce to prosazoval. Pak jsme si jednou povídali o filmech, pak jsme došli na Hobita a já říkám „Tak který je jako nejlepší?“ a oni „Gandalf!“ a já říkám „Super, Gandalf, toho hraje ten herec a v čem by mohl ještě hrát?“, tak říkali nějaké kováčky a takové věci. A já říkám „No, a to vám nevadí, že je homosexuál?“. A úplně jim tak spadla čelist, „To není pravda“, a já říkám „No je homosexuál. Tak v čem je jinej?“. Tak potom jako přemýšlel a říkal „No asi jo no, ale táta by mě stejně zabil“. (Horáková, metodička prevence, ZŠ, 35 let)

V tomto případě se jedná o propojení tématu LGBT s běžnou výukou, kde je možné využít existenci známých osobností a celebrit, a tím téma studujícím přiblížit v podobě, kterou sami znají, a je jim blízká.

Jiní informanti a informantky zmiňovali možnost spojit besedu se setkáním s LGBT osobou (projekt podobný živým knihovnám od organizace Amnesty International, na nichž se studující setkávají se zástupci a zástupkyněmi rozličných marginalizovaných skupin a mají možnost se jich na cokoli zeptat). Zmiňovat pak osoby ze života je pro informanty a informantky lepší, než hovořit o abstraktních konceptech. Dokládá to například tento rozhovor:

„Já považuju za pozitivní, že mám vlastní zkušenost. Už jsem se kolikrát o tom bavila s děčkama. Taky jsem jim říkala, že ten můj kamarád, co se mnou studoval na vysoké, je teďka jeden z nejslavnějších designérů. A dávám jim to spíš na ukázkou, že mezi náma ty lidi jsou a jsou úplně normální, že to není jenom prostě to, že cítí něco jinak, což neznamená, že jsou jiní.“ (Zmrzlá, metodička prevence, SOŠ, 39 let)

Informanty a informantkami preferovaná forma je především interaktivní výuka. Participující vyjmenovávali, že se může jednat o besedy, setkání s LGBT osobou, interaktivní semináře nebo filmy. Informanti a informantky obvykle odmítali formu frontální edukace a označovali ji v tomto ohledu za neefektivní. Paní Hrzánová ze základní školy svůj názor popisuje následovně:

„Asi o tom může mluvit i učitel, když má kamarády, kteří jsou gayové, kteří si zažili svoje věci, tak může i ten učitel z vlastní zkušenosti s dětma hovořit otevřeně a jako

normálně... což no...co to vlastně znamená, že jo, ale formou nějaký přednášky nebo nějakýho moralizování si myslím, že to efekt nemá.“ (Hrzánová, psychologka, ZŠ, 45 let)

Informantka Hrzánová zde opět zmiňuje potřebu ukazovat na vzory a lidi, s nimiž se mohou studující identifikovat, případně poukazovat na vlastní zkušenosti s neheterosexuálními osobami.

V rámci primární prevence, prováděné obvykle externisty a externistkami, se informanti a informantky staví kladně především k besedám a interaktivním seminářům nebo filmům, které podle nich fungují lépe než prostá frontální výuka. Doporučují téma přiblížit reálnému životu, viz citace výše: bavit se například o známých hercích a herečkách, či literátech a literátkách. Téma pak pro studující není jen neživou abstrakcí.

Materiály k LGBT tématu obecně

Většina informantů a informantek neměla k LGBT otázce žádné materiály, jen minimum jich zmiňuje například příručku „Homofobie v zákovských kolektivech“ od Ireny Smetáčkové a Richarda Brauna. V některých případech bylo zmíněno, že materiály nebyly potřeba z důvodu neexistence jakýchkoli problémů s LGBT studujícími. Jednotlivě pak byly zmíněny materiály od Amnesty International, nebo odebírání časopisu „Prevence“. Naprostá většina informantů a informantek neví o existenci materiálů vydávaných MŠMT, podporu ve formě informací nebo školení by však uvítali.

Shrnutí rozhovorů s vyučujícími

Z výzkumu vyplývá několik závěrů, které by mohly napomoci zlepšit nejen situaci leseb, gayů, bisexuálních a trans osob, ale také situaci genderově nekonformních studujících. Ti byli v mnoha případech buď označeni jako příslušníci LGBT skupiny, nebo byli vystaveni diskriminaci kvůli své jinakosti.¹⁴

Je zřejmě důležité už na základních školách začínat s osvětou ohledně genderu a LGBT tematiky, jelikož žáci a žákyně především v nižších ročnících základních škol mají tendence používat urážlivé termíny spojené právě s neheterosexuálními identitami. Používají je pak i proti studujícím, kteří nejsou příslušníky této skupiny, ale jsou jen genderově nekonformní, nebo je používají čistě z neznalosti samotných termínů a jejich významu, prostě jen jako velice negativně zabarvenou urážku.

Nejen v případě základních, ale i všech typů středních škol je třeba, aby vyučující zasahovali proti používání urážlivých termínů, byť jsou pojímány jako humor. Používání takového jazyka, aniž by bylo vyučujícími povšimnuto s poukazem na jeho nevhodnost, vede k legitimizaci homofobních termínů a reprodukuje tak genderový řád, jenž umožňuje diskriminaci těch, kteří nejsou dostatečně „normální“. Vyučující by též měli být proškoleni, aby se zvýšila jejich vlastní genderová senzitivita.

Takové opatření by mělo napomoci k efektivnějšímu rozpoznávání homofobního a transfobního jednání, podobně jako tomu, aby sami vyučující nedávali studentkám a studentům špatné příklady vlastními nevhodnými projevy. Zvýšení citlivosti vůči genderově nekonformním jedincům a LGBT osobám by mohlo též pomoci v případě, kdy si studující nejsou jistí svou genderovou identitou či vlast-

ní sexualitou, a tak i vstupují do kontaktu s vyučujícími a poradci a poradkyněmi. Přecházení takových situací bez povšimnutí, nebo jen s jízlivým komentářem může vést k rozvoji patologických projevů u těchto studujících, pakliže jim není nabídnuta dostatečná podpora ze strany pedagogického sboru, stejně jako ze strany ostatních studujících.

Témata spojená s LGBT identitami by měla být zařazena do běžné výuky v předmětech, kde je to vhodné, což souvisí s rozmanitými formami prevence, které je možné použít.

Prevence, která by mohla pomoci s dekonstrukcí genderových norem a zlepšit pozici genderově nekonformních jedinců a LGBT studujících, by měla mít spíše formu besed, promítání filmů nebo setkávání se s příslušníky LGBT skupin. Celkově by se především mělo hovořit o pojmu „jinakosti“, tedy o způsobu, kterým konstruuje normy a o působu, kterým se vymezujeme vůči těm, kdo tyto domnělé normy nedodržují, nebo je ani dodržovat nemohou.

Některé z takových forem prevence mohou poskytnout externí organizace, které se zabývají přípravou seminářů na téma genderu a sexuality, nebo mohou zprostředkovat setkání s lesbami, gayi, trans osobami či bisexuálními lidmi.

Jak již bylo zmíněno výše, vhodnější se jeví metody interaktivního charakteru, a to jak v prevenci, tak ve výuce realizované přímo pedagogickým sborem.

Zde je vhodné přemýšlet nad citlivým zařazením tématu do řady předmětů. V jazycích se mohou studující seznamovat s díly známých LGBT literátů a literátek, v dějepise je velké množství prostoru pro představení důležitých LGBT postav historie, ale i samotného společenského klimatu, které se v průběhu historie vůči LGBT osobám velmi měnilo. Dal-

¹⁴ Nutno opět zopakovat, že historicky byla homosexualita vnímána jako genderová inverze (gayové jsou zženštilí a lesby zase zmužnělé). V případě trans lidí jde především o překračování a ohýbání hranic feminity a maskulinity (genderu) při kulturních požadavcích, které jsou spojené s určitým pohlavím (resp. tělem). Homofobie a transfobie proto v sobě principiálně obsahují nepřátelskost vůči genderově nekonformitě či ji sami zpřítomňují.

ší možností je pak zařazení do celé škály společensko-vědních předmětů a v neposlední řadě i do biologie.

Významná skupina, na níž je vhodné se zaměřit, jsou především heterosexuální maskulinní chlapci, jelikož právě oni jsou obvykle nejméně ochotní chápat rozličné „jinakosti“ spojené s kategoriemi genderu a sexuality z důvodu genderové socializace a tlaku společenských norem na „správné“ podoby maskulinity a femininity.

Z jejich strany totiž velmi často dochází k nepřijímání a ostrakizaci těch, kteří jsou genderově nekonformní. Jsou to ostatně chlapci, jak vyplynulo z rozhovorů, kteří častěji provozují verbální napadání. Zaměření na chlapce se zdá být významné rovněž z toho důvodu, že pakliže jsou genderově nekonformní chlapci, mají obvykle v kolektivu horší postavení, než mají genderově nekonformní dívky. Obdobně jako je společensky méně akceptovaná mužská neheterosexuální identita. Proto je důležité na tyto skutečnosti nezapomínat a zabývat se jimi.

Asi o tom může mluvit i učitel, když má kamarády, kteří jsou gayové, kteří si zažili svoje věci, tak může i ten učitel z vlastní zkušenosti s dětma hovořit otevřeně a jako normálně... což no...co to vlastně znamená, že jo, ale formou nějaký přednášky nebo nějakýho moralizování si myslím, že to efekt nemá.“

Bibliografie

- ▶ Berelson, Bernard. 1952. Content Analysis in Communication Research. Glencoe: Free Press.
- ▶ FRA. EU LGBT survey. Main Results. Luxembourg, European Union Agency for Fundamental Rights, 2013. http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf
- ▶ Glaser, G. Barney, Anselm, L. Strauss. 2006. The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. New Brunswick: Aldine Transaction.
- ▶ GLSEN and Harris Interactive. 2012. Playgrounds and Prejudice: Elementary School Climate in the United States: a Survey of Teachers and Students. New York: GLSEN.
- ▶ Goffman, Erving. 2003. Stigma: poznámky k problému zvládnání narušené identity. Praha: Sociologické nakladatelství.
- ▶ Goffman, Erving. 1975. The Presentation of Self in Everyday Life. Harmondsworth: Penguin books.
- ▶ Guasp, April. 2012. The School Report. The Experiences of Gay Young People in Britain's Schools in 2012. Stonewall.
- ▶ Hájek, Martin. 2014. Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů. Praha: Sociologické nakladatelství.
- ▶ Life in Scotland for LGBT Young People. Education Report. 2012. LGBT Youth Scotland.
- ▶ Messinger, Lori, Deana F. Morrow. 2006. Case Studies on Sexual Orientation and Gender Expression in Social Work Practice. New York: Columbia University Press.
- ▶ Pechová, Olga. 2009. „Diskriminace na základě sexuální orientace“ In Psychologie 3 (3).
- ▶ Sloboda, Zdeněk. 2016. Dospívání, rodičovství a (homo)sexualita. Praha: Pasparta.
- ▶ Smetáčková, Irena, Richard, Braun. 2009. Homofobie v žákovských kolektivech. Homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách – jak se projevuje a jak se proti ní bránit. Praha: Úřad vlády České republiky.
- ▶ Strauss, L. Anselm, Juliet M. Corbin. 1999. Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert.
- ▶ Taylor, Catherine a kol. 2011. Every Class in Every School: The First National Climate Survey on Homophobia, Biphobia, and Transphobia in Canadian Schools. Final report. Toronto, ON: Egale Canada Human Rights Trust.
- ▶ Udry, J. Richard. 1994. „The Nature of Tender“ In Demography 31 (4). 561–573.
- ▶ Závěrečná zpráva z kvantitativního výzkumu. Rovnost je cool!. 2007. Praha: Člověk v tísni, o.p.s.

Seznam příloh

Příloha číslo 1 - seznam informantů a informantek

Příloha číslo 1 - seznam informantů a informantek

Tabulka č. 2

<i>Jméno</i>	<i>Typ školy</i>	<i>Pozice</i>	<i>Věk</i>
Beková	ZŠ	Učitelka	34
Bělavá	SOŠ	Metodička prevence	61
Bělohradská	SOŠ	Učitelka	49
Bičanová	SOŠ	Metodička prevence	48
Bureš	ZŠ	Psycholog	45
Flégrová	SOŠ	Výchovná poradkyně	53
Havlová	SOŠ	Metodička prevence	39
Horáková	ZŠ	Metodička prevence	35
Hrzánová	ZŠ	Psycholožka	45
Kaštanský	SOŠ	Výchovný poradce	39
Kryl	ZŠ	Psycholog	57
Légr	Gymnázium	Učitel	32
Měkká	ZŠ	Učitelka	41
Mladý	SOŠ	Učitel	50
Planá	SOŠ	Učitelka	45
Podborská	ZŠ	Psycholožka	52
Rovný	Gymnázium	Učitel	42
Suchý	SOŠ	Výchovný poradce	43
Vlažná	SOŠ	Učitelka	30
Zmrzlá	SOŠ	Metodička prevence	39

Zdroj: Vlastní výzkum

VYTVOŘILA:
**Platforma pro rovnoprávnost,
uznání a diverzitu z.s.**

PROJEKT FINANČNĚ PODPOŘILA:
ILGA-Europe

Graficky připravilo:
MOO Design s.r.o.

